

30к-2
12702 Дел

УЗВЫШША

== ЧАСОПІСЬ ==

ЛІТАРАТУРЫ, МАСТАЇТВА І КРЫТЫКІ
БЕЛАРУСКАГА ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЇЦ-
КАГА ЗГУРТАВАНЬНЯ „УЗВЫШША“

№ 2

М Е Н С К — 1927

Ба 05
11491

Бібліотека
С.-Петербург. Д. 130

М. А. Багдановіч

Крытычна-біографічны нарыс

I

Увязка біяграфіі Максіма Багдановіча з генэзісам яго творчасці; галоўныя моманты ў гэтай увязцы. Спадчыннасць соцыяльная і псыха-фізіялёгічная і яе роля ў фармаванні творчасці поэты. Продкі поэты па лініі бацькі і маткі; выпадкі надаронасці сярод іх; беларуская традыцыя ў іх асяроддзі. Матка поэты; падабенства яго з ёю характарам. Склад жыцця і дзейнасць бацькі; яго значэнне для інтэлектуальнага развіцця поэты. Рысы спадчыннасці ў здароў'і поэты.

Калі разглядаць біяграфію пісьменніка ня толькі як хронолёгічную канву, але і як матар'ял для асвятлення пытання аб генэзісе дадзенай творчасці, то на першы плян прыходзіцца вылучыць тыя менавіта біографічныя моманты, з якіх фактычна складаецца ўвязка жыцця і дзейнасці пісьменніка з яго літаратурнай прадукцыяй.

Гэтыя моманты наступныя: 1) соцыяльная спадчыннасць; 2) псыха-фізіялёгічная спадчыннасць па двух лініях—па лініі псыхічнага складу (напр., надаронасць продкаў пісьменніка) і па лініі фізічнага складу (напр., спадчынныя хваробы); 3) абстаноўка ранняга дзяцінства, паколькі яна рабіла ўплыў на фармаванне псыха-фізіялёгічнай арганізацыі будучага пісьменніка; 4) гады вучэння і розныя ўплывы ў гэты час (кнігі, сябры, уражанні наўкольнага жыцця і прыроды і г. д.); 5) наўкольнае грамадзкае асяроддзе і грамадскія сувязі як у гады юнацтва, так і ў гады сталасці; 6) характар разумовых інтарэсаў пісьменніка, яго дзелавой працы па спецыяльнасці (калі такая ў яго была) і працы грамадзкай; 7) літаратурныя сувязі і літаратурныя ўплывы; 8) кола інтымных перажыванняў (склад асабовага жыцця, выдатныя ў ім падзеі, сяброўскія сувязі, каханьне).

Для біяграфіі, больш складанай па матар'ялу і хронолёгічна больш працяглай, пералік гэтых момантаў, вядома, можа быць працягнуты; але ў дапасаванні да М. А. Багдановіча, які памёр вельмі рана і пражыў сваё нядоўгае жыццё ў параўнальна прастай абстаноўцы, гэтыя моманты амаль што вычэрпваюць увязку яго творчасці з яго жыццём.

Па пытанню аб соцыяльнай спадчыннасці, як аб адным з момантаў у біяграфіі М. Багдановіча, шэраг цікавых і багатых зместам доведак дае бацька поэты ў сваіх „Матар'ялах да біяграфіі Максіма Адам. Багдановіча“ (рук.). Бацькі поэты—Адам Юравіч Багдановіч і Марыя Апанасаўна, ураджоная Мякота. Адам Юравіч па паходжэнню селянін. Яго бацька Юры Лук'янавіч, дзел поэты па бацьку, быў прыгонны дваровы памешчыка пана Лаппо, повар па профэсіі; ён належаў да Касарыцкага сельскага вобчства, Ляскавіцкай воласці, Баб-

руйскага павету, але яшчэ за малада быў перавезены сваім панам у куплены маёнтак пры мястэчку Халопенічах Барысаўскага павету, тут ажаніўся і асталяваўся. Дзед Адама Юравіча, прадзед поэты, Лук'ян Сыцяпанавіч, быў таксама дваровы, па профэсіі садоўнік; яго бацька Сыцяпан, прадзед Адама Юравіча, першы стаў насіць прозьвішча Багдановіч. Сам Адам Юравіч, які радзіўся ў Халопенічах 25-га сакавіка 1862 г., не застаў ужо прыгону, але ўсё-ж такі, як сын селяніна, нядаўнага панскага дваровага, перацярпеў усе прыкрасьці, якія выпалі на долю сялянскага хлопчыка і падростка ад соцыяльнага складу жыцця таго часу. На шостым годзе жыцця ён пачаў вучыцца чытаць і пісаць пад кіраўніцтвам „дамарослага бакаляра з сялянскіх хлапчукоў“ і пад агульным наглядом мясцовага дыякана. У сем гадоў ён садзіў бульбу; з дзевяці гадоў стаў падзёньнікам у панскім двары, вучачыся разам з гэтым зімою ў школе, у якой выкладалі настаўнікі з сэмінарыстых. У трынаццаць год ён з поспехам скончыў вясковую школу і разам з тым вышаў з сям'і на самастойную дарогу. Гэта дарога пайшла ўжо не па вяскавай, а па гарадзкой лініі; спачатку ён прабыў сем месяцаў вучнем у чыгуначнай майстэрні пры паравозным дэпо ў г. Менску; потым быў закантрактаваны на пяць гадоў вучнем да прыватнага майстра, сьлёсара Мінкевіча, таксама ў Менску; прабыўшы тут каля году ва ўмовах, як ён сам кажа, „Чэхаўскага Ванькі“, ён быў аддадзены на вывучку аднаму з менскіх цукернікаў, дзе прабыў каля трох гадоў. Ахвота да кнігі і разумовай працы, набытая з маленства, не дала яму стала ўжыцца ні з адным рамяством і ў 1879 годзе, калі яму было 17 гадоў, ён паступіў у Нясьвіскую настаўніцкую сэмінарыю, якую скончыў у 1882 годзе. Пасьля гэтага ён праслужыў дзесяць гадоў настаўнікам—спачатку ў вёсцы, потым у Менску; з 1892 году з прычыны нездароўя, ён пакінуў службу ў школе і стаў служыць у Сялянскім банку, займаючыся разам з гэтым і разумоваю працаю іншых відаў.

Матка поэты, Марыля Апанасаўна, была дачкою дробнага чыноўніка, які служыў наглядальнікам Ігуменскай павятовай больніцы, але па мацеры сваёй і продках бацькі паходзіла з духоўнага званьня; урэшце, аб духоўным яе паходжэньні ў „Матар'ялах“ гаворыцца толькі дапушчальна. Хвароба і беднасьць прымусілі яе бацьку адправіць усіх дзяцей (чатырох дачок і сына) для выхаваньня ў Менск у дзіцячы прытулак, дзе дзецям прышлося жыць у цяжкіх умовах бедна абсталяванай зачыненай навучальнай установы. Урэшце, Марылю Апанасаўну, як найбольш жвавую і надораную ад прыроды, параўнальна з яе сёстрамі (брат у скорым часе памёр), папярэцельніца прытулку, асоба, якая мела ўплыў у горадзе, узяла да сябе ў дом, пасылала вучыцца ў жаночае Аляксандраўскае вучылішча, а потым адправіла ў Пецябург у „жаночую настаўніцкую школу“ (больш дакладнага яе абазначэньня ў „Матар'ялах“ няма). Тут яна і скончыла сваю адукацыю. У дзевятнаццаць год, у 1889 годзе, яна вышла замуж за Адама Юравіча Багдановіча, а ў 1896 годзе памерла.

Такім чынам, па лініі соцыяльнай спадчынасьці поэта цесна звязаны, у асобе свайго бацькі і яго продкаў, з сялянскай масай; у асобе мацеры ён бліжэй суседзіцца з дробным чыноўнічым асяродзьдзем і часткова, больш далёка, з духавенствам. Гэтыя соцыяльныя ўмовы яго паходжэньня трэба лічыць адным з сур'ёзных фактараў у разьвіцьці яго асобы і яго творчасьці; праводзячы свае дзіцячыя і вучнёўскія гады ў інтэлігентным асяродзьдзі бацькі, які жыў разумоваю працаю, і мацеры, якая атрымала скончаную, хоць і невялікую, адукацыю, і іх блізкіх сяброў і знаёмых, таксама людзей інтэлігентных,—ён

у той самы час ня мог набыць ад бацькоў ніякіх вузка-саслоўных ці вузка-пабытовых традыцый і, наадварот, атрымаў, як спадак, у іх асобе моцную сувязь з працоўным народным жыццём і жыццём працоўнай інтэлігенцыі.

Ня менш значнымі былі ўплывы на будучага поэту і па лініі психічнай, асабліва інтэлектуальнай спадчыннасці. Тут, перш за ўсё, карыстаючыся сьведчаньнем А. Ю. Багдановіча, прыходзіцца адзначаць выпадкі прыроднай надоранасці сярод продкаў поэты з боку бацькі. Яго бабка па бацькаўскай лініі (Анеля Тамашова Асьмак) „мела надзвычайныя матэматычныя здольнасці: ня глядзячы на тое, што была няпісьменнай, яна па чуцьцю разьвязвала нялёгкае альгебраічныя задачы“... „Некаторыя з яе ўнукаў, як відаць, пераняўшы спадчынай ад яе гэтую здольнасць, разьвілі яе настолькі, што зьдзіўлялі знаўцаў выключнаю сілаю свае матэматычнае здольнасці. Прынамсі, адзін з іх, родны брат Максіма, ня ведаў цяжкасці ў гэтай галіне. Апрача таго, яна была здольнаю апавядаць народных казак—здольнасць, бязумоўна, поэтычная—наследваўшы гэтую здольнасць часткова ад свае маткі Рузалі Казіміраўны Асьмак, якая ў гэтым дачыненні была вельмі здольнаю“. У гэтым сьведчанні А. Ю. Багдановіча аб надоранасці яго мацеры (бабкі поэты) біографа павінна цікавіць менавіта другая адзнака гэтай надоранасці, г. зн. не матэматычныя здольнасці Анелі Тамашовай, а яе нахіл да мастацкага фольклёрызму,—рыса, уласцівая як самому М. Багдановічу, так і шмат каму з яго старэйшых сучаснікаў па літаратурнай эпасе.

Галоўным прычыньнікам гэтага ўхілу ў бок мастацкага фольклёрызму—як непасрэдна для А. Ю. Багдановіча, так праз яго пасрэдніцтва і для яго сына—была ня столькі бабка поэты, колькі яго прабабка, Рузалья Казіміраўна. „Перадача казачнага сюжэту для яе—так характарызуе яе поэтычную здольнасць А. Ю.—была творчым актам; кожны раз яна ўносіла ў апрацоўку сюжэтаў новыя рысы; гаварыла моцна і нараспеў, надаючы гаворцы прыкметную рытмічнасць. Яна ведала напамяць шмат беларускіх песень, і наогул была нашэльніцаю і хавальніцаю народнай старасьветчыны: абрадаў, звычаяў, варажбы, паданьняў, пасловіц, прыказак, загадак, народных лекаў і інш. Яе вядомасьць і ўплыў, як варажбіткі, знахаркі і захавальніцы народнага абраду ў выдатныя моманты народнага жыцця (радзіны, хрэзьбіны, вясельлі, хаўтуры, засеўкі, зажынкі, дажынкі, талокі, улазіны і інш.), шырока была пашырана ў Халопеніцкай акрузе; да яе прыходзілі за парадамі і кіраўніцтвам, і ва ўсіх урачыстых выпадках запрашалі распарадніцаю—„парадак даваць“... „У сваіх этнографічных працах—робіць, паміж іншым, А. Ю. каштоўнае паказаньне—шмат што я скарыстаў з вялізарнага запасу яе ведаў, якія, паводле яе слоў, былі спадчыннымі ў раду Лісоўскіх і Парэцкіх (па яе бацьку і матцы)“. Перадача спадчыннасці ў сэнсе ўплыву на генэзіс творчасці М. Багдановіча ў дадзеным выпадку ўстаўляецца фактычна: Багдановіч-бацька рабіў запісы фольклёрнага матар'ялу на падставе таго, што ён чуў ад свае бабкі, здольнай сказаць, а Багдановіч-сын скарыстаў запісы бацькі для сваіх мастацка-фольклёрыстычных вобразаў і малюнкаў. „Па гэтых казках—кажа А. Ю., разумеючы казкі бабкі Рузалі—Максім азнаёміўся ўпяршыню з беларускаю моваю“. У другім месцы сваіх „Матар'ялаў“ ён ужо больш канкрэтна паказвае сувязь поэзіі свайго сына з фольклёрнаю спадчынаю, якая перашла да поэты ад яго прабабкі праз бацьку: „Сёе-тое запазычанае мною з гэтай крыніцы, праз мае пісанні, адбілася на творчасці яе (г. зн. Рузалі Казіміраўны) праўнука Максіма, пасвойму ім ператворанае, асабліва ў цыкле „У за-

чарованым царстве“ (гл. т. I, аддз. II, „Вянок“, №№ 91 і наступн.), дзе, напрыклад, „Зьмяіны цар“ зьяўляецца поэтычнаю перапрацоўкаю народнага павер’я, зьмешчанага ў маіх „Пережитках“ са слоў мае ша-ноўнай бабулі“. Зборнік А. Ю. Багдановіча пад гэтым загалоўкам („Пережитки древнего мирозерцания у белоруссов“, Гродно, 1895) трэба наогул лічыць аднєю з важных крыніц творчасці яго сына; але больш дакладнае абсьледваньне гэтага пытаньня адносіцца ўжо не да біографічнага, а да крытычнага нарысу.

Прыродная надоранасьць продкаў поэты па мацярынскай лініі адзначаецца „Матар’яламі“ ў асобе бабкі поэты і асабліва ў асобе яго маткі, Марылі Апанасаўны, якая перадала яму свой характар—у сэнсе агульнай псыхічнай арганізацыі і, у прыватнасьці, у сэнсе нахілу да творчага выябражэньня. А. Ю. характарызуе сваю нябожчыцу жонку, матку поэты, наступнымі рысамі: „Яна шмат чытала. Яе лісты зьдзіўлялі трапнасьцю назіраньняў, жывасьцю і маляўнічасьцю мовы. Адзінае апавяданьне, якое напісана ёю *) і знаходзіцца сярод матар’ялаў (А. Ю. разумее рукапісныя матар’ялы для біяграфіі М. А. і для выданьня яго твораў), паказвае, што яна мела здольнасьць выяўлен-часьці, а пры гэтай умове з яе магла-б выпрацавацца добрая пісьмень-ніца“... „Неабходна адзначыць яшчэ адну рысу: надзвычайную, часамі балючую жывасьць выябражэньня. Ня толькі Дастаеўскі яе мучыў хваравітаю яскравасьцю перажываньняў пры чытаньні (асабліва сон „Сьвідрыгайлава“), але нават чытаючы соцыялёгію Спэнсэра, дзе праводзіцца аналёгія паміж фізылёгічным арганізмам і грамадзім, яна так жыва выябляла ў чалавекавобразных формах некае цудзішча, галаву якога складаюць літаратары і вучоныя, у грудзях шавельца поэты, у нагах ходзяць возьнікі, машыністы і іншыя, машыны, паязды, тэлеграф,—што даходзіла жаху ад гэтага кашмарнага стварэньня свае фантазіі, і я толькі жартам мог прагнаць гэты змрок. Нязвычайная жывасьць успрымання, пачуцьця і рухаў—была асноўнаю выдатнаю рысаю яе натуры“... А. Ю. адзначае, апрача таго, у характары нябожчыцы свае жонкі, пры вонкавай рухавасьці, вясёласьці і грацыі, наяўнасьць „і таго непераможнага чароўнага хараства, якое прынята на-зваць жаночкасьцю“. Пры гэтым жывы характар Марылі Апанасаўны не пазбаўлен быў і некаторай няўроўнаважанасьці, якая, аднак, ня йшла далей лёгкіх успышак, што хутка гасьлі ў пачуцьці справядлівасьці, якое яе ніколі не пакідала. „Павышаная чуласьць у штодзённым жыцьці з яе дробязнымі падзеямі—кажа А. Ю.—часамі выяўлялася ўспыльчывасьцю, з момэнтальнаю адходчывасьцю, але яе прыроджанае пачуцьцё праўды і любасьць да справядлівасьці рабілі бяскрыўдны гэты маленькі недахоп характару (які мне, урэшце, прыносіў толькі задаваленьне): яна тут-жа, сама сабою, усьведамляла сваю віну або несправядлівасьць і шчыра каялася або прасіла прабачэньне“. Зарысоўваючы псыхічнае аблічча свае нябожчыцы жонкі, А. Ю. ставіць яе па падабенству ў цесную сувязь з характарам свайго сына Максіма. „Па складу свайго характару, мяккага і жаночкага, па вясёласьці свае натуры, жывасьці, чуласьці і ўражлівасьці, па паўнаце і мяккасьці нагляданьняў, па сіле ўвображання, плястычнасьці і разам маляўнічасці прадуктаў яго творчасці, ён больш за ўсё нагадваў сваю матку, асабліва ў маленстве“. Разам з тым гэта падабенства псыхічнага аблічча поэты з яго маткай А. Ю. узводзіць да аднае агульнай крыніцы спадчыннасьці, іменна да бабкі поэты з боку маткі, на якую і маці Максіма і ён сам

*) „Накануне Рождества (святочный рассказ)“—„Гродненские Губернские Ведомости“ 1893, 29 сьнеж., № 102.

аднакава падобны былі характарам. Дзеля гэтага А. Ю. любіў, жартуючы, называць сына „Малевіч“, г. зн. дзявоцкім прозьвішчам яго бабкі (Тацяны Язэпаўны Малевіч, замужам Мякота), сымбалізуючы гэтым словам той душэўны склад, які быў агульным і для Марылі Апанасаўны і для яе сына Максіма. Лічачы асноўнай рысаю псыхічнага тыпу „Малевіч“ павышаную жывасць выябражэння, А. Ю. знаходзіць магчымым пытаньне аб генэзысе поэтычнай здольнасьці свайго сына формуляваць так: „...яго поэтычны талент ёсьць дар яго маткі, які ў ёй самой драмаў у няразьвітым стане“; урэшце, ён дапускае, што гэты талент мог быць таксама і „асколкам поэтычнай здольнасьці яго прабабкі Рузалі, казкам якой і песьням (у запісах А. Ю.) ён абавязаны абуджэньнем свайго таленту“. Устаноўваець больш дакладна ўплыў матчы на асобныя бакі творчасьці поэты—пытаньне спэцыяльнага аналізу яго літаратурных твораў. Пакуль што можна, аднак, сказаць, што гэты ўплыў бязумоўна быў. І вось адзін канкрэтны прыклад: у памянёнай вышэй характарыстыцы Марылі Апанасаўны ёсьць паказаньне А. Ю. на адзін з прадуктаў яе павышанай адчувальнасьці—створаны ёю, пад уплывам чытаньня Спэнсэра, вобраз чалавекавобразнага цудзішча, якое ўвасабляе жыцьцё грамадзкага арганізму. Гэты вобраз у некаторай варыяцыі адноўлен у вершаваных накідах поэты, напісаных, напэўна, таксама пад уплывам Спэнсэра (гл. разьдзел IV, № 261). Праўда, тут чалавекавобразнае цудзішча заменена цудзішчам спрутам, або сіфонофорай, (як відаць, не бяз уплыву аднаго з артыкулаў Н. Д. Ножына—гл. артыкул М. А. Багдановіча аб Ножыне ў „Ёжм. Журн.“, 1916, № 6), але сам мотыў увасабленьня вельмі нагадвае вышэйпамянёны выпадак з асабовых перажываньняў Марылі Апанасаўны.

Калі з боку маткі поэта атрымаў у спадчыну жывасць увображэньня, то з боку бацькі яму дадзены былі бязумоўныя задаткі да інтэлектуальнага разьвіцьця. Яго бацька, Адам Юравіч, які прабіваў спачатку, у дзяцінстве і ў раннім юнацтве, сабе дарогу цяжкаю фізычнаю працаю, урэшце дабіўся адукацыі і стаў жыць разумоваю працаю, спачатку працуючы ў школе на вёсцы і ў Менску (агулам у працягу дзесяціх гадоў, 1882—1892), потым служачы на розных пасадах у Сялянскім банку ў Гародне, Ніжнім-Ноўгарадзе і Яраслаўлі (1892—1920). Разам з тым ён загадваў у працягу шэрагу гадоў спачатку Гародзенскаю публічнаю бібліотэкаю, потым аднаю з Ніжагародзкіх бібліотэк. Цяпер, прапрацаваўшы ў галіне разумовай працы звыш 40 гадоў, ён лічыцца загадчыкам Навуковай бібліотэкі пры Гістарычным Музеі ў гор. Яраслаўлі. Роўналежна з службаю А. Ю. з маладых гадоў аддаваў свае сілы і перадавой політычнай дзейнасьці: з 1882 па 1892 г. ён лічыўся членам партыі „Народнай Волі“, праводзіў арганізацыйную працу партыі ў вёсцы і ў Менску, кіраваў падпольнымі гурткамі самаадукацыі. Самую службу ў Сялянскім Пазямельным Банку ён выбраў свядома, як такую, якая найбольш адпавядала яго народніцкім пераконаньням, і на працягу амаль 28 гадоў, у якасьці ацэншчыка і зямляўпарадчыка, спрыяў пераходу ў рукі працоўнага народу звыш 400.000 дзесяцін зямлі (па яго прыблізнаму падліку) у розных губэрнях—Гародзенскай, Ніжагародзкай, Уладзімерскай, Яраслаўскай, Валагодзкай і Таўрычаскай. Ня гледзячы на тое, што служба брала шмат часу і энэргіі, А. Ю. не парываў сувязі з літаратурнаю навуковаю працаю; апрача цэлага шэрагу навуковых і літаратурных артыкулаў, якія А. Ю. зьмяшчаў з 1885 году ў пэрыодычных провінцыяльных выданьнях, яго праму належыць некалькі каштоўных прац па этнографіі Беларусі. Сюды,—апрача ўжо цытаванае вышэй працы „Пережитки древнего мирозерцания у белоруссов“, у свой час адзначанай навуковаю

крытыкаю,—адносяцца яго артыкулы ў „Материалах для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края“ П. В. Шейна („Сборники отделения русского языка и словесности Ак. Н.“, т. т. 41, 51 і 57), „Нечистая сила по воззрениям белоруссов“ („Научное Обозрение“ 1894 г.), „Про панщину. Очерки крепостного быта в Белоруссии“ (Гродна, 1895 г.) і інш.; шэраг артыкулаў і нарысаў А. Ю-ча прысьвечаны зямельным пытаньням, звязаным з дзейнасьцю Сялянскага Пазямельнага Банку.

Неабходна ўзяць пад увагу пастаянны ўдзел А. Ю-ча ў розных таварыствах і выступленьні яго там з дакладам па навуковых і літаратурных пытаньнях, а таксама яго цесную сувязь з мясцоваю інтэлігенцыяй ува ўсіх гарадох, дзе яму прыходзілася служыць. Такім чынам, атмасфэра бесьперарывнай разумовай працы і сур'ёзных разумовых інтарэсаў з пэўным ухілам у бок перадавой грамадзкасьці пастаянна абкружала будучага поэта, з самых раньніх гадоў яго маленства. Уплыў А. Ю-ча на выхаваньне і разумовае разьвіцьцё сына больш канкрэтна, вядома, адбіўся ў гады хатняга першапачатковага навучаньня, якім, як мы ўбачым ніжэй, ён кіраваў сам; але і незалежна ад гэтага ўся абстаноўка жыцьця ў сям'і, дзе на першым месцы стаялі інтэлектуальныя і грамадзкія інтарэсы, павінна была зрабіць адпаведны ўплыў на фармаваньне сьветапогляду маленькага Максіма.

Са спадчыннасьцю па лініі фізычнага складу справа стаіць далёка ня так добра, як са спадчыннасьцю па лініі псыхікі. Продкі А. Ю. з боку бацькі вызначаліся доўгавечнасьцю, але з боку маткі здароўе яго продкаў ужо зьяўляецца неаднастайным: ёсьць выпадкі даволі раньняй сьмерці (ува ўзросьце каля 36-37 гадоў), сьмерці ад сухот, запаленьня лёгкіх. Адзначаючы гэтыя факты, А. Ю. робіць вывад, што спадчыннае здароўе ў яго раду было ўва ўсякім разе ня ніжэй сярэдняга. Значна горш гэта спадчыннасьць была з боку маткі, Марылі Апанасавай. Яе бацька памёр параўнаўча рана, калі дзеці яго былі яшчэ малалетнімі, ад некай „цяжкай хваробы“, якая больш дакладна ў „Матар'ялах“ не азначана. Сама Марыля Апанасаўна пасля нараджэньня чацьвертага свайго дзіцяці захварэла скорачечнымі сухотамі і памерла ў Гародні ў 1896 г., калі ёй было крыху больш як 27 гадоў ад роду. Максім Адамавіч, як відаць, насьледваў слабое здароўе мацеры, і гэта абставіна, ня гледзячы на ўсе профіляктычныя захады, зробленыя бацькам, вельмі рана выявілася ў нахіле яго да сухотаў.

II

Абстаноўка раньняга дзяцінства Максіма і першапачатковае навучаньне (1891—1902). Жыцьцё ў Гародні; блізкасьць да роднай прыроды. Выхаваўчы ўплыў бацькі і маткі. Здароўе хлопчыка. Дзіцячыя катастрофы. Сьмерць мацеры. Пераезд у Ніжні-Ноўгарад і жыцьцё там. Першапачатковае навучаньне да паступленьня ў школу пад кіраўніцтвам бацькі; сыстэма навучаньня і яе ўплыў на разьвіцьцё будучага поэты; кола дамашняга чытаньня; першае знаёмства з беларускай народнай поэзіяй.

Абстаноўка раньняга дзяцінства, на першы погляд, нескладаная і не яскравая, была, аднак, досыць значная па зьместу для таго, каб унесці ў разьвіцьцё будучага поэты шэраг значных момантаў.

Максім Багдановіч быў другім па ўзросту дзіцём у сям'і. Дата нараджэньня яго—27 лістапада (ст. ст.) 1891 г. Як і старэйшы яго брат Вадзім (першы ў сям'і), Максім нарадзіўся ў Менску на Траецкай

Гары (цяпер Пляц Парыскай Камуны) па Аляксандраўскай (цяпер Камунальнай) вуліцы ў доме Коркозовіча (цяпер дом № 25), у дварэ, на другім паверсе; там змяшчалася тагды 1-ае прыходзкае вучылішча і настаўніцкая кватэра А. Ю-ча; двое іншых дзяцей А. Ю-ча і Марылі Апанасаўны (усяго было чацьвёра дзяцей), сын Леў і дачка Ніна, нарадзіліся ў Гародні, куды А. Ю. па службе перавёўся з Менску ў чэрвені 1892 году.

Раньняе дзяцінства Максіма, такім чынам, праходзіла ўжо ня ў Менску, а ў Гародні (1892—1896); разам з усёю сям'ёю ён перавезен быў туды 6 месяцаў ад роду. У Гародні А. Ю. пасяліўся на краі гораду, дзе ўмовы выхавання малых дзяцей былі, як ён сам паказвае, зусім спрыяючымі: „на дварэ садзік, наўкол сады, поле, непадалёку лес, ды і Нёман недалёка“. Дзеці, карыстаючыся досыць мяккім кліматам, шмат часу праводзілі на чыстым паветры. „Увесь вольны час—расказвае А. Ю.—я аддаваў дзецям, каб палегчыць цяжар мацеры, у якой праз два гады пасяля Максіма зноў нарадзілася дзіця—сын Лёва. Я часта браў іх на прагулку—і ў поле, і ў лес, і на Нёман, цягаючы Максіма, як меншага, за плячыма“. Калі ўзяць пад увагу, што маленькі Максім пражыў у Гародні першыя пяць гадоў свайго жыцця, да пераезду бацькі ў Ніжні-Ноўгарад у кастрычніку 1896 году, то нельга не адзначыць гэтых ранніх і, бязумоўна, спрыяючых, уражаньняў ад роднай прыроды, якая адыграла вельмі значную роль у разьвіцьці яго поэтычнай творчасці,—тым больш, што зноў беларускае жыцьцё і прыроду ён убачыў толькі ў 1911 годзе, калі, па сканчэньні гімназіі, паехаў у Вільню.

Другую акалічнасьцю, звязаную з раннім дзяцінствам,—і якая таксама, бязумоўна, мела дачыненне да яго разьвіцьця,—быў выхаваньне ўплыву мацеры. Пэдагог па адукацыі, Марыля Апанасаўна прабавала дапасаваць да сваіх дзяцей фрэбелеўскую сыстэму выхаваньня пачуцьцяў, і дзеля гэтага некаторы час яна старалася згуртаваць увагу дзяцей на так званых „разумных цацках“. Сыстэма гэта, аднак, у сям'і не прыжылася. Затое—кажа А. Ю.—матка была нявычарпальная ў справе вынаходжаньня розных гульняў і забавак для дзяцей і сама аддавалася ім з шчырым захапленьнем. Варочаючыся са службы, я ўжо чуў у дварэ, у садзе альбо ў пакоі вясёлы дзіцячы сьмех, валтузьню, бегатню. Асабліва сьмяшлівы, з быстрымі, урэшце, пераходамі да плачу, быў Максім. Хутка плаксіваць прайшла, а сьмяшліваць засталася аж да юнацтва“. Такім чынам, у мацярынскім выхаваньні спадчыннае жывасць пачуцьця і выябражэньне знаходзіла здаровую, умацавальную абстаноўку.

У канцы пятага году ад нараджэньня маленькі Максім застаўся бяз маткі (сканала 4-га кастрычніка 1896 г.) і хутка пераехаў з усёю сям'ёю ў Ніжні-Ноўгарад, куды бацьку назначылі на службу. Нябожчыцу матку замяніла спачатку іх цётка па бацьку, сястра А. Ю-ча, Марыля Юраўна, потым другая жонка А. Ю-ча, якая таксама хутка памерла, і, нарэшце, цётка з боку маткі, Аляксандра Апанасаўна. Але выхаваньне і першапачатковае навучаньне дзяцей у гэты Ніжагародзкі кругаг (1896—1908) заставалася цалкам на абавязку бацькі. Жыцьцё дзяцей у Ніжнім, як расказвае сам А. Ю., было такое-ж, як і ў Гародні. Амаль штодзень бацька браў дзяцей на прагулку ў сады, летам на Волгу, на берагі Окі, або за горад, у гай і поле. У час прагулак вяліся даступныя для дзяцей нагляданьні над прыродаю і адпаведныя гутаркі. Калі дзеці сталі падрастаць, А. Ю. стаў іх браць па чарзе з сабою ў службовыя паездкі (для агляду і ацэнкі зямель па даручэньню Сялянскага Пазямельнага Банку), раён якіх ахапляў

ня толькі Ніжагародзкую, але і Ўладзімерскую губэрні. Падрэшт, незалежна ўжо ад службы, паездкі з дзецьмі наладжваліся ў Маскву, па Волзе і Каме, у Крым, але гэтыя сямейныя экскурсіі адносяцца ўжо не да раньняга дзяцінства Максіма, а да гадоў яго вучэньня дома і ў школе.

У агульным выніку ўражаньні раньняга дзяцінства трэба лічыць спрыяючымі як для выхаваньня сфэры дзіцячых пачуцьцяў і выбражэньня, так і для першапачатковага разумовага разьвіцьця. Здароўе хлопчыка ў гэтыя першыя шэсьць гадоў не выклікала, як відаць, ніякай небясьпекі. Ён нарадзіўся здравым дзіцём і разьвіваўся ў нормальнага па здароўю і жвавага хлопчыка. Але і гэтыя гады не абышліся без няўхільных дзіцячых катастроф. У два месяцы ад роду дзіця моцна апыклася аб гарачае лямпавае шкло, якое па няшчаснаму здарэньню ўпала яму на голае чыцьця; вынікам гэтага была болька і доўгае яе лячэньне. На шостым годзе жыцьця, у скорым часе пасля прыезду ў Ніжні-Ноўгарад, з Максімам здарылася яшчэ адна дзіцячая катастрофа: бегаючы па гладка нацёртай падлозе, ён паваліўся і, стукнуўшыся аб падлогу падбародкам, адсек сабе зубамі кончык языка; адсечаны кусок языка, які ледзь трымаўся адным краечкам у залітым крывёю роце, прышлося прышываць хірургічным спосабам; дзіця вытрымала гэтую апэрацыю, не застагнаўшы, не аказаўшыся. Абадва гэтыя здарэньні, магчыма, не пакінулі сьледу на агульным стане яго здароўя, але, напэўна, не засталіся бяз уплыву на яго павышаную нэрвовасьць. Куды большае значэньне мела для агульнага складу яго псыхікі трэцяя катастрофа—раньня сьмерць маткі. Хлопчыку ў гэты час было без чаго пяць год. У тую распачную раніцу, 4-га кастрычніка 1896 г., Максім, які не чакаў блізкае разьвязкі ў хваробе мацеры, быў неяк асабліва шумлівы і вясёлы. Баючыся занепакоіць пры сьмерці Марылю Апанасаўну, бацька спыніў хлопчыка, які раздурэўся, і пасадзіў у суседнім пакоі на крэсла, казаўшы: „сядзі ціха“. І вось дзіця, якое па твары бацькі здагадалася, што насоўваецца гора, „неяк самотна панікла, як-бы асунулася“. Праз увесь час перадсьмертнай мукі мацеры яго ня было чутна. „І вось, як цяпер (дадае А. Ю.), бачу схіленую маленькую постаць з распачлівым выразам дзіцячага твару, з пытлівым поглядам. Маленькае падабенства маткі... Ён увесь час паслухмяна сядзеў на крэсьле. І нават сьмерці маткі ня бачыў“. Але ён, бязумоўна, гостра адчуў гэту сьмерць, і яна, напэўна, была для яго адным з абуджальнікаў мэлянхолічнага настрою, што праходзіў па яго творчасьці. Гэта-ж сьмерць была мяжою, якая аддзяліла яго раньнія дзіцячыя гады ад гадоў юнацтва, отрацтва і першапачатковага вучэньня. „Маленькае падабенства мацеры“, якое жыло ў раннім дзяцінстве цеснаю спадчыннаю сувяззю з псыхікаю тыпу „Малевіч“, цяпер, пасля сьмерці мацеры, пераходзіла выключна пад апеку бацькі, які таксама моцна любіў дзяцей, але меў на іх пераважна інтэлектуальны ўплыў: „Малевіч“ павінен быў, у сваю чаргу, стаць „Багдановічам“, каб пасля гармонічна зьліць абадва гэтыя душэўныя склады ў адно цэлае ў сваёй творчасьці.

Гады вучэньня прайшлі пад непасрэдным кіраўніцтвам бацькі. Першапачатковае навучаньне дзяцей А. Ю. пачынаў з шасьціх гадоў і вёў у пэўнай сыстэме. Спачатку лемантар і „Родное Слово“ (ч. ч. I і II), потым „Детский мир“ Ушынскага; потым гісторыя, географія, пачаткі фізыкі, хіміі, зоолёгіі і іншых навук па папулярных нарысах, апісаньнях падарожжаў, урыўках з адпаведных чытанак і іншых дапаможніках, даступных для дзіцячага ўзросту. Сутнасьць сыстэмы навучаньня ў А. Ю. зводзілася да таго, каб на матар’яле даступных для дзяцей

наглядаўняў і шляхам чытаньня дапасаваных да ўзросту, па магчымасьці, мастацкіх твораў, даць дзецям, яшчэ да паступленьня іх у сярэднюю школу,—як ён кажа,—„поўнае маленькае кола ведаў“. Можна, калі хочаце, прэрэчыць з пэдагогічнага і мэтодычнага боку супроць такога падбору першапачатковых навучальных кніг, якія ён паказвае ў сваіх „Матар’ях“, але нічога нельга сказаць супроць гэтай канцэнтрацыі (коррэляцыі, нават комплекснасьці—скажам тэрмінолёгіяй нашай сучаснасьці) першапачатковых ведаў, якая, бязумоўна, адыграла вядомую ролю ў фармаваньні суцэльнага, таксама сконцэнтраванага сьветапогляду будучага поэты. Пасьля паступленьня дзяцей у гімназію, А. Ю. ня ўмешваўся ў іх школьнае навучаньне, але пастаянна, асабліва ў першыя гады вучэньня ў школе, кіраваў іх хатнім па-за клясамым чытаньнем, якое ў яго „ставілася сыстэматычна і цесна звязвалася з агульным ходам навучаньня“. У падборы кніг для дамашняга чытаньня ня было твораў спэцыяльна так званай дзіцячай літаратуры, як чыста штучных літаратурных „вырабаў“: на іх месца ўведзены былі „помнікі народнай творчасьці і мастацкія творы, даступныя для дзіцячага разуменьня“. У сьпісе кніг для хатняга чытаньня паказаных А. Ю.-чам у „Матар’ях“, мы знаходзім для гэтага: 1) клясыкаў як расійскіх, так і заходня-эўрапейскіх (Арыост, Дантэ, Сэрвантэс, Мільтон, Міцкевіч, Пушкін, Гоголь і г. д.) і 2) рознастайныя ўзоры народнага эпасу (быліны, сэрбскія і баўгарскія песьні, Эдда, Песьня аб Нібялунгах, романсы аб Сідзе, Рустэм і Зораб, урыўкі з Іліяды, Одэсеі і Энеіды і г. д.). Першымі кніжкамі з гэтага сьпісу для Максіма, як і для іншых дзяцей, былі, згодна паказаньня А. Ю.-ча, „Детские сказки“ Афанасьева і беларускія казкі запісу самога А. Ю.-ча, а таксама беларускія казкі з зборнікаў Шэйна і Раманава, якія чыталіся дзяцьмі па выбару бацькі. У гэтым пераліку па-за клясавага чытаньня зварочвае на сябе ўвагу: 1) наяўнасьць беларускай народнай поэтычнай стыхіі, якая з самага раньняга дзяцінства ўдзельнічае ў выхаваньні будучага поэты і 2) шырокае выкарыстаньне ўзораў сусьветнай народна-эпічнай і мастацка-літаратурнай творчасьці. Апошняя акалічнасьць, бязумоўна, выходзіла ў будучым поэце тую шырыню літаратурных інтарэсаў, якая з часам вызначылася як у рознастайнасьці жанраў у яго ўласных поэтычных досьледах, так і ў яго шматлікіх перакладах і перайманьнях чужых літаратараў (гл. М. Багдановіч, т. I, разьдз. III). Неабходна, гаворачы аб хатнім навучаньні дзяцей пад кіраўніцтвам А. Ю.-ча, адзначыць пільную ўвагу кіраўніка да абуджэньня і разьвіцьця эстэтычнага густу ў сваіх вучняў. „Разьвіцьцём густу, эстэтычных пачуцьцяў—расказвае А. Ю.—надавалася вялікае значэньне. Дзеці дэклямавалі і завучвалі вершы толькі высокамастацкія. Побач з гэтым высвятляліся спосабы мастацкай творчасьці: трапныя і маляўнічыя эпітаты, удалыя мэтафары і ўсе дапаможныя спосабы мастацкае мовы. А галоўнае—я імкнуўся шляхам чытаньня мастацкіх твораў выклікаць пэўны настрой, абудзіць спачуваньне, прымусіць дрыжаць адказныя струны“. Такім чынам, пачуцьці мастацкай формы і знаёмства з мастацкай тэхнікай будучы poeta мог вынесці ўжо з першапачатковых бацькаўскіх лекцый і гутарак. У інтарэсах больш суцэльнага разьвіцьця чытаньне было так наладжана, каб роўналежна з чысталитаратурным матар’ялам даць юнаком-чытачом і матар’ял па іншых галінах ведаў, напрыклад, па прыродных навукх. Апрача таго, бацька заахвочваў і да фізычных практыкаваньняў—ад лёгкай гімнастыкі да лазаньня па дрэвах і крутых берагох. Рабіліся спробы таксама, шляхам практыкаваньняў у сталярным і сьлесарным рамястве, выпрацаваць адпаведныя працоўныя навукі. Але гэты бок выхаваньня

ня ўдаўся дзеля таго, што к школьным гадам здароўе дзяцей, у тым ліку і Максіма, стала пагражаць небяспекаю з боку нахілу іх да сухотаў.

Але ўсё-ж такі з 11-гадовага ўзросту для Максіма пачалося правільнае школьнае жыццё. Ён паступіў у 1902 г., пад канец свайго адзінаццатага году, у Ніжагародзкую гімназію. Тут ён прабыў шэсьць гадоў, з першай клясы па пятую ўключна, прычым у чацвёртай клясе заставаўся на другі год. У 1908-9 навучальным годзе, з пераходам А. Ю-ча (з 1907 г.) на службу ў Яраслаў, ён пераведзен быў у 6-ую клясу Яраслаўскай гімназіі, якую і скончыў у чэрвені 1911 году.

III

Гімназічныя гады (1902—1911). Настаўніцкае асяродзьдзе і гурткі самаадукацыі. А. К. Кабаноў; далейшае разьвіццё ў Максіма Багдановіча цікавасьці да беларусазнаўства. Выкладчык В. В. Белавусаў; заняткі М. Б. языкамі антычнымі і новымі; паглыбленьне знаёмства з чужаземнымі літаратурамі. Рэвалюцыйны рух у гімназіі і цікавасьць да яго М. Б.; зварот да політычных і соцыяльных пытанняў і аднаведнае кола чытаньня. Паездкі ў канікулярны час (на кумыс, у Крым); уражаньні ад наўкольнай прыроды і новых знаёмстваў. Адносіны М. Б. да школьных заняткаў у гімназіі; яго атэстат зрэласьці. Агульны характар разумовых інтарэсаў у гімназічныя гады; цэнтральнае ў іх палажэньне „беларусікі“.

Навучаньню ў гімназіі, пасьяля сыстэматычнай хатняй падрыхтоўкі і пры наяўнасьці далейшага хатняга кіраўніцтва самаадукацыі ў дзяцей, А. Ю. дадаваў выключна фармальнае значэньне, як пэўна працяглай спробе, якой трэба падпасьці, каб папасьці ў вышэйшую школу. Аднак-жа, ён адзначае шэраг момантаў з гімназічнага жыцця Максіма, якія маглі мець добры ўплыў на яго разьвіццё.

Першы момант—гэта паасобныя настаўнікі, якія складалі лепшую частку пэдагогічнага персоналу гімназіі. Да іх належыць С. В. Шчарбакоў, дырэктар Ніжагародзкай мужчынскай гімназіі; чалавек высока адукаваны, буйны грамадзкі дзеяч, старшыня цэлага шэрагу навуковых і асьветных таварыстваў,—ён меў разам з гэтым вялікі пэдагогічны такт. У сям’і Шчарбакова, якога А. Ю. у сваіх успамінах называе сваім сябрам, Максім быў прыняты як свой, і гэта інтэлігентная і, між іншым, „музычная“ сям’я мела для Максіма, па думцы А. Ю-ча, „немалаважнае адукацыйнае значэньне“. Сярод іншых выдатных маладых настаўнікаў гімназіі А. Ю. адзначае А. К. Кабанова, настаўніка гісторыі. А. К. Кабаноў, беларус па паходжэньню, быў, паводле сьведчаньня А. Ю-ча, знаўцам менавіта беларускай гісторыі, і маладога Багдановіча зьвязвала з гэтым выкладчыкам „любасьць да Беларусі і цікавасьць да беларусікі“. Дзеля гэтага нават пасьяля пераезду з Ніжняга-Ноўгараду ў Яраслаў Максім Багдановіч і надалей вёў з Кабановым перапіску па пытаннях беларусазнаўства або, як каза А. Ю., па „беларусіцы“. Такім чынам, калі гурткі самаадукацыі, аб якіх таксама ўспамінае А. Ю., якія кіраваліся маладымі выкладчыкамі Ніжагародзкай гімназіі, давалі Максіму, удзельніку гэтых гурткоў, матар’ял для агульнага разьвіцця, то зносіны з Кабановым выходзілі ў ім цягу да беларускага руху, якая з гадамі ўсё больш і больш вызначалася. У асяродзьдзі пэдагогічнага персоналу Яраслаўскай гімназіі, у якой Максім Багдановіч вучыўся, пачынаючы з шостаў клясы, таксама знашоўся адзін выкладчык, з якім ён блізка зышоўся на глебе літаратурных

інтарэсаў. Гэта быў В. В. Белавусаў, „тыповы гуманісты“, — як яго азначае А. Ю., — „дасканалы знаўца грэцкае і латынскае мовы і клясычнай старасьветчыны“, які разам з гэтым добра ведаў і новыя эўрапейскія мовы. „Максім вельмі часта яго наведваў“ — расказвае А. Ю. „Гутаркі гэтага высокаадукаванага чалавека па пытаньнях літаратуры і мастацтва, бязумоўна, мелі добры ўплыў на разьвіцьцё Максімавага густу і мастацкага чуцьця. Ён жа кіраваў заняткамі Максіма пры вывучэньні ім мовы грэцкай, італьянскай і французскай, якімі Максім займаўся ня толькі ў гімназічны час, але і ў гады студэнцтва, карыстаючыся кіраўніцтвам і паказаньнямі гэтага свайго настаўніка і сябра“. Пад кіраўніцтвам В. В. Белавусава, трэба думаць, канчаткова ўмацавалася тая шырокая цікавасьць да ўзораў антычнае і заходня-эўрапейскай літаратуры, якая была заложана яшчэ бацькаўскаю сыстэмай першапачатковага навучаньня і па-заклясавых заняткаў; адгэтуль жа, мусіць быць, вядзе свой пачатак нахіл Максіма Багдановіча да антычнай мэтрыкі і да перакладаў і перайманьняў з антычных і заходня-эўрапейскіх поэтаў (гл. т. I, разьдз. II, „Вянок“, № № 153, 154, 169, 178 і разьдз. III — пераклады).

Другі момант у гімназічным кругабеце жыцьця М. Багдановіча, які мае сувязь з ростам яго разумовых і літаратурных інтарэсаў, трэба бачыць у яго ўдзеле ў гімназічным рэвалюцыйным руху. Гэты рух ахапіў Ніжагародзкую гімназію, як і іншыя навучальныя ўстановы у 1905 і 1906 годзе. Звонку гэта выявілася ў вучнёўскіх мітынгах і ўсялякіх школьных непарадках аж да ўзрыву бляшанкі з порахам, вынікам якіх было часамі часовае зачыненне некаторых клясаў. Максіма Багдановіча гэты рух застаў у 4-ай клясе, дзе ён прабыў два гады (1905-1906, 1906-1907). У адносінах да школьнага жыцьця ўдзел яго ў рэвалюцыйным руху прывёў: 1) да таго, што ён, адарваўшыся, як і некаторыя іншыя яго таварышы, ад правільнага вучэньня, прымушан быў застацца на другі год у той самай клясе; 2) да таго, што ён, пакрываючы таварыша, умяшаў сябе ў справу аб узрыве ў гімназіі і прымушан быў даваць тлумачэньне гімназічнаму начальству і 3) да таго, нарэшце, што яго ня зразу прынялі ў Яраслаўскую гімназію, як непакойнага вучня, і першы час пасьля прыёму яго (у 6-ую клясу, у сярэдзіне 1908-9 вуч. году) адносіліся да яго падазрона. Але ў дачыненні да яго агульнага разьвіцьця і падрыхтоўкі да літаратурнай дзейнасьці гэты рух меў больш сур'ёзныя вынікі. Не бяз уплыву большага брата Вадзіма, які прымаў жывы ўдзел у гімназічных непарадках і на мітынгах выступаў, як выдатны прамоўца, — Максім прыкметна захапляўся політыкаю. Не жадаючы, аднак, проста пераймаць брата, ён, як расказвае А. Ю., з арыгінальнасьці „абвясціў сябе анархістам“. Пры гэтым — „ён ня толькі пакінуў вучэбныя заняткі, але часткова закінуў сваю ўлюбёную беларусіку. На стане ў яго зьявіліся Бакунін, Прудон, Эльцбахэр, Малатэста, Чэркэзаў і інш... Ён неўзабаве ўтварыў у сваёй клясе (4-ай!) гурток юных анархістаў і нават хацеў, так сказаць, легалізаваць яго“ (шляхам наданьня клясе права сходаў). Гэты паварот у бок політычных і соцыяльных тэм і пытаньняў належыць, вядома, адзначыць. З маленства прывыкшы жыць у атмасфэры грамадзкасьці, якая абкружала заўсёды яго бацьку і яго бліжэйшае асяродзьдзе, Максім цяпер, пад уплывам гімназічных уражаньняў, значна паглыбляе сваю сувязь з соцыяльнай стыхіяй і, так сказаць, падрыхтоўвае яе ўступленьне побач з „беларусікаю“ ў тэматыку яго поэтычнай творчасьці. Гэтым, вядома, тлумачыцца, што, пашыраючы і далей колас сваіх соцыяльных думак і нагляданьняў у студэнцкія гады, ён аб'яднаў у сваіх творах свае эстэтычныя перажываньні

з перадрэвалюцыйнымі настроямі і нацыянальнымі тэмамі Беларусі, якая адраджалася, з яе сацыяльнымі запатрабаваннямі.

Трэці момант з гімназічнага кругабегу жыцця Максіма Багдановіча, які мае таксама датычэнне да крыніц яго творчасці,—гэта яго розныя паездкі ў час канікулаў, якія абагачалі яго ўражаннямі ад малюнкаў прыроды і побыту, якія прыходзілася яму наглядаць, а часткова і ад некаторых новых сустрэч і знаёмстваў. Шэраг гэтых паездак пачынаецца з 1900 г., г. зн. яшчэ за два гады да паступлення Максіма ў гімназію, калі А. Ю. уляршыню павёз сваю сям'ю на кумыс,—галоўным чынам, дзеля большага сына Вадзіма, у якога ўжо выявіліся адзнакі сухотаў. Дзеля адпачынку і лячэння А. Ю. пасяліўся з сям'ёю ў аднаго башкіра ў вёсцы Караякупава Уфійскай губерні. Тут дзеці былі заўсёды блізка да прыроды і добра азнаёміліся як са стэпам у яго летнім убранні, так і з перадгор'ямі Уралу. Робячы з дзецьмі прагулкі, А. Ю. стараўся зрабіць з гэтых прагулак літаратурныя экскурсіі, менавіта—да малюнкаў стэпавай прыроды падбіраў мастацкія ілюстрацыі з адпаведных твораў Аксакава, якія тут-жа чытаў дзецям. Калі прыняць пад увагу, што ў Уфійскую губерню сям'я А. Ю.-ча ехала скрозь параходам—па Волзе, Каме і Белай—і толькі частку шляху, варочаючыся назад, праехала па чыгунцы, то прыходзіцца лічыць, што гэта паездка была для дзяцей, а асабліва для ўражлівага Максіма, вельмі багатаю новымі малюнкамі і нагляданнямі. Другая паездка, таксама на кумыс, была ў 1904 годзе. Гэты раз А. Ю. адправіў на кумыс толькі двух сваіх сыноў, Вадзіма і Максіма, і пасяліў іх у сям'і свайго сябра доктара І. К. Семакіна, які жыў у горадзе Белебеі Уфійскай губ. У гэту паездку, апрача ўражанняў ад новых месц, Максім атрымаў магчымасць блізкага дачынення да высокаадукаванай сям'і Семакіна, жонка якога, да таго-ж, была дасканалаю сьпявачкаю, і значыцца, Максім другі раз (першы раз сям'я Шчарбаковых) апынуўся ў сфэры ня толькі разумовых, але і музычных уплываў. У гады 1905—8, калі А. Ю. асабліва быў заняты грамадзкаю работаю, ніякія далёкія паездкі не наладжваліся, і дзеці павінны былі здавальнацца ў канікулярны час звычайнаю дачаю. Але вясною 1909 году, калі праз год пасля сьмерці старэйшага брата Вадзіма, які памёр ад сухот, у Максіма таксама выразна стаў разьвівацца сухотны процэс, зноў паўстала пытаньне аб паездцы для лячэння. Згодна парады доктара, А. Ю. павёз сына ў Ялту і пасяліў у пансіёне на малочнай фэрме „Шалаш“ блізка ад Аўткі, недалёка ад дачы А. П. Чэхава. Абстаноўка адпачынку і лячэння сярод крымскай прыроды трохі занадта ўскладнілася тут вясялаю кампаніяю маладых людзей—мужчын і жанчын, сярод якіх прышлося Максіму жыць. Але ўсё такі ён адпачыў, значна паправіўся і перажыў шэраг сьвежых і яскравых уражанняў, якія увайшлі, як матар'ял, у яго творчасць,—галоўным чынам за раннія гады. Сярод гэтых уражанняў асаблівую ўвагу спыняе яго знаёмства з аднаю маладою дзяўчынаю М. А. К-ной, якое пакінула, як мы ўбачым ніжэй, сваеасаблівы сьлед у яго вершах (т. I, разьдз. I, № № 6 і 18) і ў перапісцы.

Рэшту паездак—на Беларусь у 1911 годзе, на кумыс у 1913 годзе, ў Стары Крым у 1915 і, нарэшце, апошняя паездка ў Ялту ў 1917 г.—адносяцца ўжо да гадоў па сканчэнні гімназіі.

Апрача трох адзначаных ужо момантаў з гімназічнага жыцця Максіма Багдановіча, г. зн. уплыву настаўніцкага асяродзьдзя, асяродзьдзя сяброўскага—асабліва ў сувязі з рэвалюцыйным броджэньнем у гімназіі і ўплыву вонкавых, па-заклясавых перажыванняў—галоўным чынам, паездак на кумыс і ў Крым,—неабходна ўзяць пад увагу

таксама і самыя адносіны яго да вучэння ў школе. Першыя часы ён вучыўся добра, тым больш, што сыстэматычная хатняя падрыхтоўка палягчала яму школьную работу. Але ў 1905-1906 гадах, калі вучэбныя заняткі наогул вышлі з каляіны пад уплывам політычных падзей, Максім, нараўне з іншымі сябрамі, значна астыў у адносінах да школы, і ў апошнія гады свайго вучэння ў гімназіі, г. зн. у 1908—1911, аддаваў ужо досыць мала энэргіі і часу гімназічнай рабоце. Адгэтуль робіцца зразумелым, што ён скончыў курс з сярэднім атэстатам, у якім адметкаю „отлично“ ацэнены толькі расійская мова з славеснасьцю і законазнаўства, адметкаю „чатыры“—філёзофская пропэдэўтыка, фізыка, гісторыя і географія, адметкаю „тры“—усе іншыя прадметы. Самыя адносіны яго да наведваньня гімназіі і да лекцый былі таксама сярэднія: клясныя журналы адзначаюць (па даведках А. Ю-ча) частыя яго спазьненні, пропускі лекцый, уход з лекцый, заняткі на лекцыях пабочнай справай і г. д.

Жвавы і рухавы, рана—чуць ня з трэцяе і чацьвертае клясы—захоплены па-заклясавымі інтарэсамі школы, Максім Багдановіч натуральна ня мог цалкам аддацца звычайнай школьнай рабоце і дзяліў сваю ўвагу і час паміж школьнымі і па-зашкольнымі заняткамі, асяродзьдзем хатнім і асяродзьдзем сяброўскім, рэвалюцыйным рухам і захапленьнем беларусазнаўствам або „беларусікаю“, паводле выразу А. Ю-ча. Прыходзіцца аднак констатаваць, як бязумоўны факт, што „беларусіка“ ўжо ў гімназічныя гады, асабліва ў сярэдніх і старэйшых клясах, стаяла ў цэнтры ўсіх іншых інтарэсаў і захапленьняў Максіма Багдановіча і ў ёй, як у фокусе, сходзіліся і пераламляліся ўсе тыя інтэлектуальныя, эстэтычныя і соцыяльна-політычныя перажываньні, якія прыпадаюць на гады школьнага вучэння; да яе менавіта, да гэтай „беларусікі“, ён адносіў іх цалкам, як другарадны, дапаможны матэрыял, які павінен быў увайсці ў склад яго веданьня радзімы і пытаньняў, якія былі звязаны з ёю і яго хвалявалі. З гэтым пануючым ухілам у бок беларусазнаўства Максім Багдановіч уступіў у свае студэнцкія гады.

IV

Студэнцкія гады (1911—1916). Выбар факультэту; імкненьне да навуковага беларусазнаўства; прычыны паступленьня ў Яраслаўскі Ліцэй. Адносіны да Ліцэйскіх заняткаў. Характар разумовых інтарэсаў у студэнцкія гады. Нахіл да габінэтных заняткаў і працы над кнігаю; значэньне бібліотэкі бацькі. Кола літаратурнай начытанасьці Максіма Багдановіча і яе канцэнтры: антычная і заходня-эўропэйская літаратура, славянскія літаратуры, беларуская літаратура; блізкае знаёмства з сучаснай яму поэзіяй, у прыватнасьці, з сымбалістамі. Беларусазнаўства, як цэнтральны пункт у разумовых інтарэсах М. Б-ча ў гэтыя гады. Заняткі яго беларускаю моваю, беларускаю гісторыяю, этнографіяю і літаратураю. Формаваньне яго поглядаў на беларускую культуру і яе гістарычнае значэньне.

Студэнцтва зьяўляецца для Максіма Багдановіча апошнім кругабегам, які завяршаў яго кароткі жыцьцёвы шлях. Дзеля гэтага ўсе тыя моманты, якія асабліва важны для выяўленьня крыніц творчасці дадзенага пісьменьніка і якія знаходзяцца, галоўным чынам, у гады даспяваньня яго таленту, у дачыненні да Максіма Багдановіча прыходзіцца шукаць у яго студэнцкіх гадах, за межамі якіх яго далейшае даспяваньне, як чалавека і пісьменьніка, было перарвана ранняю сьмерцю.

Як і трэба было чакаць, пераважны ўхіл у бок беларусазнаўства павінен был падказаць Максіму Багдановічу неабходнасць выбару менавіта філёлёгічнай адукацыі. Па пытаннях аб гэтым выбары А. Ю. робіць наступныя заўвагі ў сваіх „Матар’ялах“: „яшчэ перад паездкаю ў Вільню (г. зн. вясною 1911 г.) Максім меў са мной гутарку пра выбар факультэту. Ён сказаў мне, што хоча паступіць у Пецяярбургскі Унівэрсытэт на філёлёгічны факультэт. Справа была ясная: да славеснасці ён меў найбольшы нахіл. Апрача таго ён дадаў, што проф. Шахматаў звяртаўся ў Вільню ў рэдакцыю „Нашай Нівы“ з просьбаю раіць яму маладога чалавека, які-б, пад яго кіраўніцтвам, прысьвяціў сябе вывучэнню мовы, этнографіі і гісторыі Беларусі, для падрыхтоўкі да заняцця спецыяльнае катэдры па беларусазнаўству; далей ён заявіў, што раілі менавіта яго і што ён гэтага хоча, да гэтага імкнецца“. Такім чынам перад Максімам Багдановічам вызначалася простая дарога да навуковага беларусазнаўства, якая найбольш адпавядала ўсім яго нахілам і ўсім найбольш трывалым фактарам яго дзіцячага і юнацкага развіцця. Ён павінен быў, застаючыся беларускім поэтам, стаць разам з тым і высокакваліфікаваным навуковым беларусазнаўцам, і трэба пашкадаваць, што лёс і ў гэтым выпадку быў да яго бязьлітасны і прымусіў яго сайсці з гэтага шляху. Перашкод на гэтым шляху было дзве: папершае, яго хвароба, якая ўсё больш і больш абвастралася і не дазваляла яму перасяліцца ў Пецяярбург з яго няспрыяючым для сухотнага кліматам, і падругое, матар’яльныя магчымасці яго бацькі, які ня мог адразу двух сыноў утрымоўваць па-за Яраслаўлем, у якім-небудзь унівэрсытэцкім горадзе (малодшы брат Максіма, матэматык, абавязкова павінен быў вучыцца дзе-небудзь ва унівэрсытэце дзеля таго, што ў Яраслаўлі матэматычнага факультэту ня было). Пры гэтых умовах Максіму заставалася толькі паступіць у Яраслаўскі Юрыдычны Ліцэй, каб працягваць паранейшаму жыць у хатняй абстаноўцы, але Ліцэй, вядома, не адпавядаў яго навуковым інтарэсам. Адносіны яго да Ліцэю, як вышэйшае навучальнае ўстановы, А. Ю. характарызуе ў нямногіх словах так: „Ліцэй ён наведваў досыць акуратна, залікі здаваў на „весьма“, але лекцыі слухаў ня часта: больш займаўся ў вялікай ліцэйскай бібліотэцы і ў чытальні“. Ліцэйскі кругагег ахапляе 1911—1916 г.г.; апошнія залікі па Ліцэю М. А. здаў у 1916 годзе,—мусіць, увосень, таму што ў скорасці-ж пасля гэтага паехаў на службу ў Менск, што здарылася ў верасні 1916 году.

Студэнцкія гады Максіма Б-ча (1911—1916) цікавы, такім чынам, нястолькі непасрэднай яго сувяззю з навучальнаю ўстановаю і яе навуковаю праграмай, колькі тым ростам яго разумовага, грамадзкага і літаратурнага развіцця, якое прыпадае якраз на гэты час.

Зварочваемся да яго разумовых запатрабаванняў гэтага кругагегу. Характарызуючы жыццё свайго сына ў студэнцкія гады, А. Ю. кажа, што Максім Адамавіч „жыццё веў сіратлівае, ціхае, адданае навуцы і літаратуры“. У цэнтры гэтага ціхага, габінэтнага жыцця заўсёды знаходзіліся кнігі. Той літаратурны вобраз,—„Максім Кніжнік“,—якому ён умоўна прыпісвае, як аўтару, свой „Апокрыф“, вельмі добра сымбалізуе захапленне кнігамі Максіма Багдановіча.

Ён, вядома, сам быў гэтым „Максімам Кніжнікам“. У сябе ў пакоі ён заўсёды сядзеў за сталом, скрозь заваленым кнігамі, якія ляжалі літаральна грудамі; прыводзіць іх у парадак, як відаць, было некалі да і непатрэбна, дзеля таго што імі пастаянна прыходзілася карыстацца. На гэта кніжнае абкружэнне паказвае ня толькі А. Ю., але і інш. асобы ў сваіх успамінах, напр., Н. Г. Агурцоў. Так-жа сама аўтары успамінаў некалькі разоў азначаюць, як характэрную рысу Максіма,

прывычку хадзіць з кнігамі пад пахай: з кнігамі ён зьяўляўся да сяброў і знаёмых, дзеля таго што звычайна заходзіў да іх ня проста для гутарак, а з прычыны кніг і дзеля кніг; з кнігамі-ж часцей за ўсё яго можна было сустрэць на вуліцы, калі ён ішоў у баку ад грамады (асабліва калі гэта было ў сьвяточны дзень, на Яраслаўскім бульвары або на наберажнай), дзеля таго што ён хадзіў і на вуліцу не для гульні, а па тых ці іншых кніжных інтарэсах, — часцей за ўсё ў Ліцэйскую бібліотэку. Аб гэтай яго рысе ўспамінае Н. Г. Агурцоў і Ф. Імшэнік. Галоўнай кніжнай крыніцай, у якой здавальнялася кнігалюбства Максіма Багдановіча, была бібліотэка яго бацькі, Адама Ю-ча. А. Ю. гаворыць у адным месцы „Матар’ялаў“ аб сваёй бібліотэцы так: „У маёй бібліотэцы было ўсё, што было лепшага ў сьвеце і нічога пошлага, значыць выбар быў вялікі і на ўсё густы“. Можна, гэты зварот мовы — „ўсё што лепшага ў сьвеце“ — належыць некалькі змякчыць пры ацэнцы хатняй бібліотэкі, але ўсё-ткі гэта бібліотэка была, як відаць, вельмі значнаю і падборам і колькасьцю кніг. Ува ўсякім разе, у ўспамінах А. А. Залатарова аб ёй зроблена таксама заўвага: „У бацькі поэты, Адама Ягоравіча, была тады (апавяданьне адносіцца да 1909—10 году) надзвычайна добрая бібліотэка. Яна сярод вельмі каштоўных Яраслаўскіх прыватных бібліотэк вызначалася сваім выключна каштоўным падборам кніг. Бібліотэкаю бацькі Максім вельмі ганарыўся і, бязумоўна, шмат чым быў ёй абавязаным“. У самым складзе гэтай бібліотэкі намечаны былі ўжо тры асноўныя канцэнтры, па якіх разьвіваліся і сьпелі разумовыя інтарэсы Максіма Багдановіча. Гэтыя канцэнтры лічачы ад больш шырокіх да больш звужаных — наступныя: сусьветная літаратура, славянства і літаратура на славянскіх мовах, беларусазнаўства. У ўспамінах Н. Г. Агурцова *) прыводзіцца водзых самога поэты аб складзе бацькаўскай бібліотэкі, які ён раз выказаў у гутарцы з Н. Г. Агурцовым: „Мяне выхоўваў бацька. Нек я паказваў вам яго бібліотэку; у ёй усё ёсьць важнае, што зьяўлялася калі-б там ні было ў літаратуры ўсяго сьвету. „Мы змалку праходзілі гэтую сусьветную школу. Бацька пачынаў, з чаго пачынае кожны народ у сваёй творчасьці, з эпосу. Мы ўжо ў дзяцінстве ведалі „Рустэма і Зораба“, „Іліаду“, „Калевалу“ быліны і інш. і інш. Потым мы прыступілі да лірыкі і драмы. Вядома, галоўная ўвага зварочвалася на славянскія літаратуры“... Апрача бібліотэкі бацькі, Максім Багдановіч шырока карыстаўся і Ліцэйскаю бібліотэкаю, дзеля якой ён уласна і наведваў Ліцэй, які параўнаўча мала цікавіў яго сваёю лекцыйнай часткай. Ці даставаў кнігі Максім яшчэ і з другіх крыніц, сказаць цяжка, аднак бясспрэчна тое, што кола чытаньня ў яго было вельмі шырокае, і зусім адпавядала ўсім вышэйпаказаным канцэнтрам — літаратуры сусьветнай, літаратурам славянскім, і беларускай літаратуры, якая на агульным літаратурным фоне займала асабліва значнае месца. А. Ю. дае прыблізны пералік тых літаратурных імёнаў, якія ўваходзілі ў кола інтарэсаў яго сына як у гімназічныя, так і асабліва ў студэнцкія гады яго жыцьця. „Грэцкіх поэтаў, асабліва Анакрэона і Феокрыта, чытаў у перакладах і ў арыгінале, навучаючыся самастойна грэцкай мове, а латынскую ён вывучаў у школе і ведаў яе добра. Нямецкіх поэтаў больш чытаў у перакладах; любіў асабліва Шылера“. „З францускіх поэтаў ён больш за ўсё любіў Бодлера, Мюссе. Хозэ дэ-Эрэдэя і А. дэ-Віньні. Італьянскую мову ён вывучаў па самавучыцелю Туссэна, жадаючы чытаць у арыгінале ўзорных поэтаў, чытаў Дантэ роўналежна з прозаічным перакладам Чуйко і іншых аўтараў,

*) Усе „ўспаміны“ ў дадзеным нарысе цытуюцца паводле рукапісаў, якія ёсьць у Літаратурнай Камісіі Інбелкульту.

але гэта было толькі практыкаваньне: далёка ў вывучэньні гэтай мовы ён не пайшоў. У галіне славянскіх літаратур інтарэсы Максіма Багдановіча вызначаліся больш дакладна, як кажа А. Ю. „Ён лічыў, што расійцы, і асабліва беларусы, павінны быць знаёмы з усімі славянскімі мовамі“, а, значыцца, і адпаведнымі літаратурамі. Сам ён „досыць грунтоўна ведаў польскую літаратуру“: чытаў у арыгінале Міцкевіча (асабліва сонэты і наогул яго лірыку), Красінскага, Славацкага, Сыракомлю, Канапіцкую. „Але яшчэ лепш ведаў украінскую літаратуру: у гэтай літаратуры ён ведаў ня толькі буйных, але і другарадных поэтаў. Уладаў украінскаю моваю так добра, што мог пісаць і нават, здаецца, пробаваў пісаць першы. Наогул любіў славянскіх поэтаў, і амаль з усімі выдатнымі паэтамі чэхаў, харватаў, сэрбаў і баўгар быў знаёмы па „Пэзіі славян“ Гэрбеля і вышукваючы пераклады ў Бэрга і ў старых і новых часопісах. Прабаваў вывучаць славянскія мовы, карыстаючыся для гэтага перакладамі эвангелья. Чытаў эвангелье на чэскай і сэрбскай мовах, але як далёка пайшло вывучэньне,—заўважае А. Ю.,—я дакладна ня ведаю“. „З пісьменьнікаў расійскай літаратуры больш за ўсё яму падабаўся Фет,—ён нават сваю пэзію ўпадабляў яго пэзіі. Вядома, любіў Пушкіна, любіў Лермантава, Майкова, Палонскага. Некрасава далёка ня так высока цаніў, як пакаленьне ранейшае“. Да гэтых паказаньняў А. Ю.-ча, толькі што працытаваных, далучаюцца і іншыя асобы, якія помняць Максіма Багдановіча, як маладога поэта з шырокім колам чытаньня. Н. Г. Агурцоў сьведчыць, што Максім Адамавіч „быў вялікі знаўца расійскай літаратуры“. „Здавалася,—успамінае ён,—ня было колькі-небудзь значнага вершу, якога ён ня ведаў-бы напамяць“. Ф. Ёмшэнік адзначае цікавы факт, што Максім Адамавіч спэцыяльна вывучаў нямецкую мову, каб мець магчымасьць выдатныя творы нямецкай літаратуры перакласьці на беларускую мову; пры гэтым яго ўвагу прыцягваў, як матар’ял для перакладу, галоўным чынам Гэйнэ (гл. т. I, разьдз. III, №№ 203—8). А. А. Залатароў таксама паказвае на ўласьцівае Максіму Адамавічу шырокае знаёмства з рознымі ўзорамі вершаванай пэзіі: „Ён любіў чытаць—заўсёды напамяць—вершы Блока, Белыя, Мараўскай, і чытаў заўсёды вельмі добра, з пачуцьцём і стрымана разам“. У сваіх уласных рукапісных нататках і накідах Максім Багдановіч некалькі разоў робіць пералік кніг—мусіць, прызначаных да прачытаньня або ўжо прачытаных, і кожны раз гэтыя пералікі кажуць аб шыраце яго чытальніцкіх інтарэсаў (гл. рукапісы М. Багдановіча, п. №№ 1 і 11). Як з даведак, якія даюцца ў успамінах аб Максіме Адамавічу, так і з яго ўласных нататак можна таксама ўстанавіць, што ў сучаснай яму мастацкай літаратуры сымбалізм францускі і расійскі асабліва прыцягнуў да сябе яго ўвагу.

На гэтым агульным, даволі шырокім фоне сусьветнай і, у прыватнасьці, славянскай літаратуры,—трэці канцэнтры кніжных інтарэсаў Максіма Б.-ча зьяўляецца больш вузкім, але ў той самы час больш паглыбленым. Гэта тое кола чытаньня, якое звязана з беларуска-знаўствам наогул і асабліва з беларускай літаратурай.

Як асноўны момант у разумовых імкненьнях маладога поэта, цікавасьць яго да беларускай культуры ў студэнцкія гады дасягнула найбольшай паўнаты і напружанасьці. Але цесная ўвязка поэта з радзімаю і самы характар гэтай уязкі будуць больш зразумелымі, калі мы вернемся некалькі назад і высветлім яго генэзіс і разьвіцьцё. Сувязь Максіма Багдановіча з радзімаю ўстанавілася здаўна, яшчэ з дзіцячых гадоў. Элемент спадчыннасьці, як мы ўжо бачылі, адыграў у гэтай сувязі значную ролю. Сам А. Ю. настойліва гаворыць аб уплыве на свайго сына беларускай традыцыі па лініі яго продкаў і

бліжэйшых сваякоў: „Агульны ўхіл яго пачуцця і цягі ў бок усяго роднага, беларускага, ёсць справа спадчыннасці—тае цёмнай падсвядомай сфэры, якую мы, нараджаючыся, выносім на сьвет божы, як бясспрэчны здабытак нашых продкаў, незалежна ад таго, дрэннае яно ці добрае“. У абстаноўцы раньняга выхавання і навучання гэта спадчыннасць атрымала далейшае жыццё. У гэтых адносінах, паводле сьведчаньня А. Ю-ча, вялікае значэньне меў самы сямейны склад жыцця Багдановічаў і бліжэйшае іх радні. „Мая сям'я, кажа А. Ю., і песна з ёю звязаныя сем'і маіх дзевёх сясьцёр Гапановічаў і Галаванаў—таксама чыста беларускія, якія так зрасьліся, што ў сутнасці зьяўляліся аднёю сям'ёю ў трох розных кватэрах,—былі нейкаю беларускай калёніяй у далёкім краі пры зьліцці Окі і Волгі“. Асабліва сястра А. Ю—ча, Магдалена Гапановіч, была „нашэльніцаю традыцый роду“ і шанавала звычаі і абрады беларускай старасьветчыны. Максім, дзіцем і хлопчыкам, вольны час праводзіў якраз у сваіх цётках у дачыненні з сваімі стрэчнымі братамі і сёстрамі, і тут яму прыходзілася чуць і апавяданні з роднай краіны, і беларускія казкі, і беларускія песні, і беларускія пасловіцы, і „крылатыя словы“ з народнае гутаркі. А. Ю. прыводзіць свой асаблівы прыклад увязкі творчасці Максіма Адамавіча з гэтаю сямейнаю атмасфэраю жыцця яго цёткаў, як аднёю з ранніх крыніц яго вершаванай поэзіі. „І я, і мая сястра Магдалена любіла напываць улюбёную песню нашай мацеры, якую яна пела ў доўгія зімнія вечары пры сьвятле лучыны або куравай газоўкі, седзячы на ляжанцы за шыцьцём ці за прасьніцаю: „А дзе-ж тая крынічанька, што голуб купаўся“—і бачым, што ён (М. А.) яе выкарыстаў, як мастацкі мотыў, для стварэньня пэўнага настрою ў сваёй п'есцы „Вечар“ (т. I, р. II, „Вянок“ № 122). Да ўплыву сямейнай сфэры досыць рана далучыліся і кніжныя ўплывы, якія таксама спрыялі ўмацаваньню сувязі будучага поэты з яго радзімай,—яе мовай і творчасцю. Кніжныя ўплывы пачынаюцца з чытаньня беларускіх казак па запісах бацькі і па іншых зборніках; ад чытаньня казак Максім перайшоў да песень, загадак, пасловіц і іншых матар'ялаў, якія знайшоў у бібліятэцы бацькі; потым ён звярнуўся да мастацкіх твораў Дуніна-Марцінкевіча, Бурачка і іншых пісьменьнікаў; нарэшце, з 1906 г., калі адна з сваячак выпісала для яго „Нашу Долю“, а потым і „Нашу Ніву“, ён стаў адчуваць на сябе ўплыў бягучай беларускай журналістыкі. Роўналежна з чытаньнем беларускіх тэкстаў ішлі яго практыкаваньні ў пісьмовай беларускай мове. „Свае пробы пісаньня на беларускай мове“—кажа А. Ю.—ён пачаў вельмі рана, прыблізна з 10-11 год“... „Але гэта былі чыста вучнёўскія ці, праўдзівей, навучальныя практыкаваньні“... На жаль, А. Ю. не дае пэўных паказаньняў на тое, ці былі гэтыя практыкаваньні ў звычайнай пісьмовай мове ці ў вершаванай. Урэшце, канцовая мэта гэтых практыкаваньняў Максіма была—выпрацаваць у сябе мастацкі беларускі стыль. Ён імкнуўся да гэтай мэты з рэдкаю настойлівасьцю і ўпартасьцю. Ён, вядома, без асаблівай цяжкасьці мог-бы выкарыстаць для сваёй творчасці расійскую мову, якою ён добра карыстаўся як у прозе, так і ў вершах, аб чым сьведчаць яго вершы, напісаныя парасійску. „Але, кажа А. Ю., ён гэты лёгка і шлях яшчэ ў дзяцінстве адхіліў і сьмела рашыў перамагчы вялізарныя цяжкасьці, каб аўладаць роднаю мовай сваіх продкаў—і аўладаць так, каб пісаць прыгожыя вершы і ўзбагаціць гэту мову новымі мастацкімі формамі. Да апошняй мэты ён імкнуўся зусім сьвядома. Яму хацелася паказаць, што ніякі разьмер, ніякая форма ня чужая для беларускай мовы. Якія ён цяжкасьці перамагаў на гэтым шляху, сьведчаць яго рукапісы і шыткі: там столькі выпісак з слоў-

нікаў, зборнікаў і старадрукаваных кніг. Які з поэтаў, што ўвасаў беларускаю мову з малаком мацеры, падымаў гэту цяжкую, марудную працу? А ён—слабагруды, хваравіты—падняў. І нёс яе цяжкімі, упарта і для мяне і для ўсіх, хто быў наўкола, няпрыкметна“. Такім чынам, настойлівую работу над развіццём свае пісьмовай беларускай мовы, асабліва мовы мастацкай, Максім пачаў яшчэ з гімназічных гадоў. Тады-ж, у канцы навучання ў сярэдняй школе, у яго з’явілася жаданне ўбачыць сваю радзіму і стаць непасрэдна блізка да жывой крыніцы свайго натхнення,—да крыніцы, з якой ён чэрпаў покуль што толькі праз кнігі. Такое пахаджэнне яго паездкі на Беларусь улетку 1911 году, зразу пасля сканчэння гімназіі. Аб гэтай паездцы гаворыць і А. Ю. у сваіх „Матар’ялах“ і В. Ластоўскі ў „Успамінах“ аб М. Багдановічу (рукапіс). В. Ластоўскі памылкова адносіць гэту паездку не да 1911, а да 1912 году, але апісвае яе куды больш падрабязна за А. Ю. Перад тым, як паехаць на радзіму, Максім Багдановіч сьпісаўся аб гэтым з рэдакцыяй „Нашай Нівы“; у лісьце сваім ён выказваў жаданне прабыць на радзіме месяц-другі, каб бліжэй пазнаёміцца з моваю і бытам Беларусі. Ад рэдакцыі яму адказаў А. Луцкевіч, які прапанаваў яму прабыць лета ў свайго дзядзькі, дробнага шляхціча, які меў сядзібу паміж Вілейкаю і Менскам. Максім Багдановіч прыехаў у Вільню ў чэрвені месяцы. Перад ад’ездам у двор дзядзькі А. Луцкевіча ён прабыў дні два ў Вільні; начаваў у рэдакцыі „Нашай Нівы“ і абедзьве ночы да відна правёў у гутарцы з В. Ластоўскім, які тады быў у складзе гэтае рэдакцыі; тэмамі гутаркі былі этнографія і гісторыя Беларусі. У час гэтай пабыўкі ў Вільні Ластоўскі паказаў Максіму Адамавічу колекцыі Івана Луцкевіча, якія знаходзіліся тады пры рэдакцыі „Нашай Нівы“; сярод гэтых колекцый асабліва моцнае ўражанне на Максіма Адамавіча зрабілі старажытныя рукапісныя славянскія кнігі і іншыя помнікі, а таксама слупкія паясы; адгэтуль, як відаць, вядзе свой пачатак поэтычны замысел вершу „Слупкія ткачыкі“. У сядзібе дзядзькі А. Луцкевіча Максім прабыў з месяц і вярнуўся назад зноў праз Вільню, дзе зноў паўтарыліся гутаркі з Ластоўскім на беларускіх тэмах. Жывучы ў вёсцы, Максім, паводле сьведчаньня Ластоўскага, напісаў некалькі вершаў, якія ўвайшлі ў цыкль „Старая Беларусь“, цыкль вершаў пад агульным загалоўкам „Место“ і, апроча таго, вершы „У вёсцы“ і „Вэроніка“ (гл. т. I, раздзел II, №№ 123—138, 183, 184). У гэтых творах адбілася ўвязка яго творчасці з уражаньнямі ад беларускай вёскі, ад Вільні, ад беларускай старасьветчыны і ад гутарак з В. Ластоўскім.

Такая была падрыхтоўка Максіма Адамавіча па беларускай мове і беларускай літаратуры на парозе студэнцкіх гадоў. У студэнцкія гады заняткі „беларусікаю“ былі ім значна паглыблены. У бібліотэцы А. Ю-ча, якой Максім карыстаўся з дзіцячых гадоў, быў вялікі падбор ня толькі твораў беларускіх пісьменьнікаў, але і навуковых прац і матар’ялаў па беларусазнаўству. Тут Максім знайшоў зборнікі і працы Шэйна, Раманава, Насовіча, Радчанкі, Доўнар-Запольскага, Карскага, Сабалеўскага і інш. Яшчэ гімназістам прывыкшы карыстацца гэтымі кнігамі, ён у студэнцкія гады цалкам увайшоў у іх. Н. Г. Агурцоў расказвае, што прышоўшы раз да М. Багдановіча-студэнта і застаўшы яго за сталом, заваленым кнігамі, ён пацікавіўся ўведаць, што гэта за кнігі. Выявілася, што больш за ўсё гэта былі кнігі па славянскіх літаратурах—украінскай, беларускай, чэскай і іншых; тут-жа на стала ляжалі і тоўстыя слоўнікі,—між іншым і слоўнік беларускай мовы, а сам Максім працаваў над нейкім артыкулам па адной з паказаных літаратур. Упам’януўшы слоўнік, мусіць, быў слоўнік Насовіча, таму што гэта кніга

ўваходзіла ў склад бібліятэкі А. Ю-ча. Гэта ўпамінаньне аб слоўніку Насовіча, як настольнай кнізе поэты, неабходна ўзяць пад увагу пры аналізе лексыкі М. Багдановіча: яго беларуская мова, якая стваралася больш тэорэтычна, як практычна, з аднаго боку, перасыпана русізмамі, а з другога—часта зьбіваецца менавіта на слоўнікавы матар'ял Магілеўшчыны, бо, як відаць, ён многа карыстаўся слоўнікам Насовіча. Максім Багдановіч сам вельмі гостра адчуваў тэорэтычнасьць свае беларускай лексыкі і фразыолёгіі і, гутарачы ў чэрвені 1911 г. з В. Ластоўскім, часта перапыняў сваю гутарку і чакаў ад сябра папраўкі: „Мову М. Багдановіч—гаворыць Ластоўскі ў сваіх успамінах—знаў яшчэ дрэнна і, гаворачы, зьбіваўся на маскоўшчыну, але чутка ўлаўліваў дысонансы, спыняўся і перапытваў: „як трэба сказаць гэта правільна“, „прашу, папраўце мяне“. У студэнцкія гады ён яшчэ больш строга сачыў за сваёю моваю і яшчэ больш прыкладаў стараньняў да таго, каб уладаць ёю практычна. Пры ўсякай магчымасьці ён стараўся гаварыць пабеларуску, калі знаходзіў для гэтага чалавека, які ўладаў беларускаю моваю. З Ф. Ёмшэнікам, які ў гады студэнцтва яго быў выкладчыкам у Яраслаўлі, ён таксама гаварыў пабеларуску. У „Успамінах“ Ёмшэніка беларуская мова М. Багдановіча за студэнцкія яго гады характарызуецца наступным рысамі: „М. Б. ведаў яе (беларускую мову) ня зусім добра, ён прасіў мяне растлумачыць тыя ці іншыя выразы, прасіў папраўляць яго мову, якая блішчэла значным лікам русіцызмаў. Мова М. Б. была чудная; відно было, што ён вывучае яе тэорэтычна і іншае слова праізнасіў так, як яно пісалася. Калі француз пачуў-бы, напр., імя „Paul“, так, як яно пішацца, яму гэта-б было-б чудно і мала зразумела, так і я дзівіўся выразам М. Б. і цяпер успамінаю, што яму зусім не даваліся падвойныя літары „дз“, „дж“. Слова „адраджэньне“ вельмі чудно праізнасіў М. Б. Але ня гледзячы на гэта М. Б. ня траціў інтарэсу да беларускае мовы і прасіў мяне па некалькі разоў паўтараць трудныя для яго словы і выразы. Ён моцна ўслухіваўся ў самую гучнасьць слова, стараючыся спазнаць яго морфолёгію“. Але разам з тым Ф. Ёмшэнік адзначае ў ім тое „вялікае замілаваньне да Беларусі і беларускай мовы“, якое сам М. Б. тлумачыў яму атавізмам. Гэта цяга да роднай мовы і ў той самы час адчужанасьць ад непасрэднай крыніцы роднай мовы прымушалі яго ў студэнцкія гады з асаблівай энэргіяй далей вучыцца гаварыць і пісаць пабеларуску, працаваць над складаньнем граматыкі беларускай мовы (Ф. Ёмшэнік, „Успаміны“), над падборам матар'ялу для беларускага лемантара, над вывучэньнем беларускай гісторыі, этнографіі і літаратуры. У гэтыя-ж гады ў Максіма Адамавіча сфармаваўся канчаткова погляд на беларускую культуру, як на гістарычную зьяву, якая мае свае асаблівыя адзнакі і свае задачы. Н. Г. Агурцоў кажа, што з сваіх гутарак на гэту тэму з М. Б. ён пераканаўся, што М. Б-чу ўласьціва была „некая арганічна зложаная вера ў Беларусь, як нашэльніцу пэўнай культуры, якая адрозьніваецца ад культуры велікарускі“. Іншы раз, абараняючы гэта сваё перакананьне, М. Б., па думцы тае-ж асобы, упадаў у некалькую „парадоксальнасьць“: „ён даводзіў вельмі гарача і пераконваюча, што так званая „Велікорусія“ створана ні чым іншым, як Беларуссю“. У гэтым вывадзе Н. Г. Агурцова з гутарак Максіма Адамавіча хаваецца або непаразуменьне, або, ва ўсякім разе, недакладнасьць. Максім Багдановіч, як відаць з яго друкаванай брашуры „Белорусское Возрождение“ (Масква, 1916 г., стар. 5), сапраўды прызнаваў прыорытэт беларускай культуры над велікарускі у межах пэўнай гістарычнай эпохі, менавіта XVI веку, але такога рашучага погляду на пахаджэньне велікарускі культуры з беларускай ён нідзе, як мне здаецца, у сваіх на-

рысах і артыкулах ня выказвае. Наогул, яго нацыяналізм у гэты час носіць некаторыя адзнакі нарэдніцкай романтикі, таму што такія менавіта і ўплывы асяродзьдзя і ўплывы кніжныя, пад якімі ён разьвіваўся. Але романтичная закаханасьць у радзіму і ў выключна ёй уласьцівыя гістарычныя задачы ўмяраліся ўжо ў яго ў гэтыя гады сьвядомасьцю, што гістарычныя шляхі ўсіх нацый павінны весьці да ўнівэрсальнага людзкага пругрэсу. Гэта апошняя думка вядзе свой пачатак таксама з эпохі романтизму і доўгі час, амаль на працягу ўсяго стагодзьдзя, захоўвае сваю романтичную афарбоўку; але ў гады маладосьці Максіма Багдановіча, г. зн. у перадрэвалюцыйныя гады, яна набывае больш канкрэтны характар, як думка аб соцыяльна-рэвалюцыйным руху, які набліжаецца, і для якога дадзены нацыянальны рух зьяўляецца толькі сродкам ці формай.

V

Грамадзкія інтарэсы Максіма Багдановіча ў студэнцкія гады. Недахоп актыўнасьці ў гэтых адносінах; нахіл да габінэтнай работы. Кола знаёмых М. Б-ча ў студэнцкія гады і агульныя з імі інтарэсы. Сяброўская сувязь з супрацоўнікамі „Голаса“ і іх уплыў. Роля беларускіх сяброў Максіма Б-ча ў разьвіцьці яго грамадзкасьці. Літаратурныя інтарэсы Максіма Б-ча за гады студэнцтва. Адносіны яго да беларускіх пісьменьнікаў-сучасьнікаў і да навінак беларускай літаратуры. Супрацоўніцтва яго ў „Нашай Ніве“; кароткая гісторыя гэтага супрацоўніцтва. Праца ў іншых часопісах і выдавецтвах—беларускіх, украінскіх і расійскіх. Сямейныя і асабовыя адносіны ў жыцьці Максіма Б-ча за гэтыя гады і іх ўвязка з яго творчасьцю.

З папярэдняга прыходзіцца зрабіць вывад, што разумовыя інтарэсы Максіма Багдановіча павінны былі ў студэнцкую пару ўскладніцца і чыста соцыяльнымі запатрабаваньнямі і тэмамі, узятымі ня толькі ў роўніцы беларускага руху, але і ў агульналюдзкім маштабе. Так і здарылася, наколькі можна меркаваць ня толькі па яго вершах і апавяданьнях гэтых гадоў, але і па публіцыстычных артыкулах і рукапісных накідах, якія маюць соцыялёгічны характар. Гэты бок яго разьвіцьця ў студэнцкія гады меў крыніцамі ня толькі кнігі, але і некаторыя жывыя грамадзкія ўплывы. Гаворачы наогул, „Максім Кніжнік“ ня быў актыўным грамадзкім дзеячом і ня быў нават звычайным абавязковым заўсягдальнікам таго ці іншага грамадзкага асяродзьдзя, таму што ён вельмі аддаваўся сваім габінэтным заняткам. А. Ю. гаворыць, што ў студэнцкія гады Максім веў „жыцьцё ціхае, замкнёнае ў сабе самым“. У сваіх „Матар’ялах“ ён прыводзіць толькі адзін выпадак публічнага выступленьня свайго сына: „Публічна выступаў (ён), я памятаю, адзін толькі раз на вечары, прысьвечаным славянскім народнасьцям з прычыны вайны, дзе ён выступаў з прамоваю аб галічанах, іх культуры і літаратуры, пратэстуючы супроць русіфікатарскай палітыкі, якую вялі ў той час у Галіцыі гр. Бобрынскі і еп. Евлогі“. Аб адносінах Максіма Багдановіча да такіх грамадзкіх разьвясленьняў, як тэатр, А. Ю. дае такую доведку: „Тэатр (ён) наведваў вельмі рэдка, толькі ў выключных выпадках, калі ішлі якія-небудзь выдатныя творы і пры выдатных выканаўцах“. Урэшце, грамадзкая актыўнасьць Максіма Б-ча заўсёды значна павышалася, калі справа ішла аб беларускім руху. Так, напр., ён у ліцэйскія гады прымаў чынны ўдзел у арганізацыі беларускага зямляцтва, у якім наладжваліся вечары з чытаньнем беларускіх твораў і сьпяваньнем беларускіх песень.

Чыталіся рэфэраты па розных пытаннях беларусазнаўства. Але кабінэтная праца яго ўсё-ж такі пераважала над грамадзкай.

Ня гледзячы, аднак, на гэтую кабінэтную замкнёнасьць і, як здавалася, адчужанасьць ад жывой грамадзкасьці, у Максіма Багдановіча было ўсё-ж такі ў студэнцкія гады пэўнае кола сяброў і знаёмых, у гутарцы з якімі ён з беларускіх настрояў, якія яго хвалявалі, уваходзіў у больш шырокую сфэру агульналюдзкіх культурных праблем,—між іншым і праблем соцыяльнага характару. Гэта кола асоб, якія складаюць для Максіма Б-ча тое, што прынята называць грамадзкімі сувязямі, было даволі невялікае. А. Ю. вызначае яго ў наступным выглядзе. З Яраслаўскіх інтэлігентных сем'яў Максіму найбольш былі блізкімі сем'і Дзебольскіх і Крыцкіх. У сям'і Дзебольскіх быў яго равесьнік і таварыш па гімназіі і ліцэю—Дыядор Дзебольскі; у сям'і Крыцкіх таксама былі равесьнікі, дзеці Крыцкіх, і, апроч таго, Максім Б-ч любіў гутарыць з старэйшым у сям'і П. А. Крыцкім, чалавекам вельмі адукаваным, вядомым пэдагогам і відным супрацоўнікам „Голоса“, рэдактарам „Русского Экскурсанта“. Сябраваў Максім Адамавіч таксама з братамі А. А. і Д. А. Залатаровымі. Асобнае невялікае кола знаёмых Максіма Адамавіча звязана было з яго журнальнаю працаю ў Яраслаўскім „Голосе“; з супрацоўнікаў „Голоса“ найбольш блізкімі да яго былі Н. Г. Агурцоў і А. Д. Цітоў. У студэнцкія гады Максім Адамавіч таксама падтрымліваў сяброўскую сувязь з В. В. Белавусавым, з якім у яго быў агульны інтарэс да антычнай і заходня-эўропэйскай літаратуры, і з А. К. Кабановым, які яшчэ ў гімназіі кіраваў яго заняткамі па беларусазнаўству; гэта відаць з лістоў гэтых асоб да Максіма Багдановіча, якія захаваліся і адносяцца да 1913-1914 г. г.; у лісьце А. К. Кабанова (1913 г.) даецца, між іншым, цэлы шэраг бібліяграфічных паказаньняў па гісторыі Беларусі. З гэтага сяброўскага кола, бязумоўна, вядуць свой пачатак ня толькі некаторыя настроі і перажываньні поэты агульна-культурнага характару, але часамі і асобныя тэмы і мотывы яго вершаў. Так, у адным лісьце з Масквы ад 12-га кастрычніка 1912 году, які належыць, як відаць, Дыядору Зьм. Дзебольскаму, які тады толькі што паступіў у Маскоўскі Унівэрсытэт, мы знаходзім такія радкі: „Між іншым, вось вам тэма ці, праўдзівей, матэрыял для тэмы навуковага вершу: мэтэор, які, аплаўлены і сьвецячыся, імчыцца ў атмасфэры, пакідаючы за сабою віхор распаленых часьцінак, у сярэдзіне халодны, як зоркавы эфір. Ён прыносіць у сабе холад сусьветнае прасторы“. Гэта тэма разьвіта Максімам Багдановічам у сонэце („Прынадна вочы зьзяюць да мяне“), надрукаваным у „Нашай Ніве“ за 1914 г. (гл. т. I, разьдз. I, № 61). Трэба наогул адзначыць, што з Д. Д. Дзебольскім Максіма Б-ча звязвалі тэмы пераважна філэзофскага характару (гл. верш 1911 г. „Д. Д. Дзебольскаму“—т. I, разьдз. I, № 40). З гэтага кола знаёмстваў больш за ўсё маглі зрабіць, мне здаецца, пэўны ўплыў на склад грамадзкіх інтарэсаў Максіма Адамавіча блізкія яму асобы з супрацоўнікаў „Голоса“. Ф. Ёмшэньнік у сваіх успамінах асабліва настойліва падкрэсьлівае ўплыў, і нават політычны ўплыў, на Максіма Багдановіча рэдактара газэты „Голос“ М. П. Дружынiна. „У пэрыод 1913—1916 г. г. ён (М. Б.) быў асобенна блізкі з Дружынiным, які, бязумоўна, меў уплыў на яго політычны сьветагляд. Дружынiн, чалавек за 50 з гакам гадоў, быў рэдактарам Яраслаўскае газэты „Голос“. „Голос“ быў кадэцкім органам, і сам Дружынiн быў выбітны кадэт. Ён быў кіраўнік буйнае, пасаднае лібэральнае інтэлігенцыі, пісаў у „Голосе“ перадавіцы, дзе выяўляў і імкненьні і пажаданьні свае буржуазнае партыі. Дружынiн вельмі борзда распазнаў

талант М. Б., прыблізіў яго да сябе і зрабіў яго пастаянным супрацоўнікам свае газеты... Політычныя погляды Дружыніна сталі паступова захапляць і М. Б., які, памаему, і зрабіўся таксама кадэтам¹. Політычная пазыцыя Максіма Багдановіча наогул нявыразная ды наўдачу ці пасьпела злажыцца ў ліцэйскія гады; у прыватнасьці, кадэцкая яго партыйнасьць не сысьвярджаецца ў належнай меры ні біяграфічнымі фактамі, ні яго літаратурнымі творами²). Уплыў кола знаёмых, якія ўваходзілі ў рэдакцыю „Голоса“, бязумоўна быў больш шырокі: тут, мяркуючы па ўспамінах А. Д. Цітова і, асабліва, Н. Г. Агурцова і А. А. Залатарова, падымаліся пытаньні агульна-культурнага характару, — пытаньні аб прыродзе, значэньні мастацтва, аб літаратуры і яе адносінах да грамадзкасьці, аб увязцы нацыянальных запатрабаваньняў з агульналюдзкімі і г. д. Трэба думаць, што ў гэтым-жа асяродзьдзі падымаліся пытаньні соцыяльнага характару, якія гостра ўставалі ў гэтыя перадрэволюцыйныя гады, што супадаюць з студэнцтвам Максіма Багдановіча. Гэтым, разумеюцца, і можна толькі вытлумачыць цікавасьць поэты да соцыяльных проблем, якія к гэтаму часу ўзмацніліся і якія ён ставіць ня толькі дапасавальна да лёсу Беларусі, але і значна шырэй (гл. т. I, разьдз. I, верш „Мяжы“—№ 59, „На глухіх вулках—ноч глухая“—№ 134, „Вы, панове, пазіраеце далёка“—№ 164, а таксама артыкулы: „Н. Д. Ножын. К пятидесятилетию со дня смерти“ ў „Ежемесячном журнале“ 1916, № 6—і „М. К. Міхайлоўскі. К десятилетию со дня кончины“ ў „Голосе“ 1914 г. № 22).

Невялікія дадаткі да гэтых доведак аб грамадзкім ухале Максіма Багдановіча дае таксама і тая частка перапіскі яго, якая захавалася³). Так, напр., некаторыя лісты, асабліва за перадрэволюцыйныя 1915-1916 гады, зарысоўваюць, — вядома, у адрывачных рысах, — політычныя моманты і настроі гэтых гадоў, а частка лістоў, — ад беларускіх сяброў Максіма Б-ча, — больш-менш канкрэтна ўскрываюць стан беларускага руху за тыя-ж гады; сюды, напрыклад, адносяцца лісты Ал. Бурбіса, часткова Ў. Ластоўскага і В. Лявіцкай. Такім чынам, для таго, хто вывучае творчасьць М. Багдановіча, важна адзначыць, як факт, што ён стаяў у курсе ня толькі настрояў уласьціва беларускіх, але і наогул політычных настрояў у тагочаснай Расіі на пярэдадні рэволюцыі; дзеля гэтага дасьледчык мае права шукаць у тэматыцы яго вершаў і артыкулаў шырокага адбіцьця яго эпохі.

Але калі нават прызнаць, што грамадзкія сувязі і інтарэсы Максіма Багдановіча ў студэнцкія гады былі выяўлены не даволі выразна, то літаратурныя знаёмствы і адносіны яго студэнцкіх гадоў трэба адзначыць, як вельмі жывыя і значныя па зьместу. Вялізарную ролю ў яго літаратурнай сьвядомасьці і разьвіцьці адыгралі, бязумоўна, беларускія пісьменьнікі нашаніўскае пары, якія амаль усе былі на адно пакаленьне старэйшыя за яго па ўзросту. Для высьвятленьня гэтай ролі мы маем пакуль што мала дакумантальнага матар'ялу, дзеля таго, што пакуль што амаль няма ўспамінаў аб М. Багдановічу, якія вышлі з-пад пера пісьменьнікаў—яго сучасьнікаў.

Праўда, у перапісцы нябожчыка поэты захавалася некаторая колькасьць лістоў да яго Я. Купалы (2), Цёткі (1), С. Палуяна (8), Ул. Ластоўскага (20) і інш., але гэтыя лісты не асьвятляюць у належнай паў-

¹) Бацька поэты ў лісьце ад 18-IV—1927 г. рашуча супярэчыць гэтай думцы імшэніка.

²) Лісты розных асоб да М. А. Багдановіча, перададзеныя А. Ю-чам сярод іншых матар'ялаў для біяграфіі і выданьня твораў яго сына, цяпер захоўваюцца ў рукапісах і надрукаваньню ў поўным выглядзе бяз згоды на тое іх адпраўнікаў—корэспандэнтаў Максіма Багдановіча не падлягаюць. Для дадзенага нарысу яны выкарыстаны толькі часткова, паколькі ў іх знаходзяцца некаторыя фактычныя дадзеныя для біяграфіі поэты.

наце цеснай увязкі поэты з блізкім яму літаратурным асяродзьдзем. Аднак, гэта ўвязка бясспрэчна. Перш за ўсё трэба мець на ўвазе, што для Максіма Адамавіча, па словах яго бацькі, „цэнтрам сардэчнай увагі была беларуская літаратура і поэзія, якая нараджалася“. „Ён з замілаваньнем сачыў—кажа А. Ю.—за ўсімі яе расткамі і парасткамі. Усякія дасягненні ў ёй, якія выходзілі за межы звычайных, яго бясконца радалі. І ён зараз-жа прыносіў кніжку, часопісь ці зборнік да мяне, адзінага чалавека, які мог яго зразумець і ацаніць новы твор, каб падзяліцца сваёю радасьцю. Толькі праз яго я знаёміўся з узорами найноўшай беларускай літаратуры і з агульным ходам беларускага адраджэньня“. Потым М. А. ня толькі сачыў за навінкамі беларускага літаратурнага слова, але і выпісваў на свае невялікія сродкі ўсё, што можна было. Яшчэ ў жніўні 1908 году, калі ён быў у 6-ай класе гімназіі, М. А., як гэта відаць з адказнага ліста выдавецкага таварыства „Загляне сонца і ў наша ваконца“, просіць беларускае выдавецтва выслать яму новыя выданні—усё, апрача тых, якія ўжо ў яго ёсць; пры гэтым у пераліку прапанаваных яму кніг назван і зборнік Я. Купалы „Жалейка“, які вышаў у гэтым годзе. У 1913 годзе тое-ж выдавецтва паведамляе яго, што высылае яму новыя кнігі, якія вышлі ў гэтым-жа годзе, менавіта зборнік Я. Купалы „Шляхам жыцця“ і яго-ж п’есу „Паўлінка“; абадва лісты падпісаны Бр. Ігн. Эпімах-Шыпілам. Апрача таго, некаторыя з прадстаўнікоў беларускага адраджэньня, якія знаходзіліся ў перапісцы з Максімам Багдановічам, самі, у сваіх лістох да яго, стараліся трымаць яго ў курсе бягучых падзей беларускага літаратурнага жыцця і гэту інфармацыю рабілі ня толькі з вялікай любасцю да беларускай літаратуры, але і з цёплаю ўвагаю да свайго адрасата, маладога пачынаючага поэты. Такія весткі мы знаходзім у лістох С. Палуяна, У. Ластоўскага, В. Лявіцкай і інш. Так, напр., у даўгім лісьце У. Ластоўскага ад 11 жніўня 1912 году даюцца кароткія весткі з біяграфіі і літаратурнай дзейнасці Ядвігіна Ш., Якуба Коласа, Янкі Купалы, Цішкі Гартнага,—і М. Б., такім чынам, як-бы замацоўваў завочна сваё асабовае знаёмства з тымі пісьменьнікамі, за творамі якіх сачыў здалёк, жывучы ў Ніжнім-Ноўгарадзе і Яраслаўле. Назапашваючы такім шляхам фактычныя дадзеныя па сучаснай яму літаратуры, М. Б. зводзіў іх часамі ў агульны нарыс (гл. захаваны ў рукапісе артыкул пад загалоўкам „Новый период в истории белорусской литературы“, унесены ў III разьдзел II-га тому¹⁾, а таксама друкаваныя яго артыкулы ў тым-жа разьдзеле „Глыбы і слаі. Агляд беларускай краснай пісьменнасці 1910 г.—Н. Н.“ 1911, № № 3, 4, 5 і „За тры гады. Агляд беларускай краснай пісьменнасці 1911—13 г.“—выд. „Калядная пісанка“, 1913) і тым самым яшчэ больш цесна падыходзіў да творчасці пісьменьнікаў—сучаснікаў. Але не адны толькі фактычныя дадзеныя атрымліваў ён з непасрэднага і завочнага дачынення да беларускіх пісьменьнікаў і наогул культурных працаўнікоў беларускага адраджэньня. Ён атрымліваў таксама сяброўскае падтрыманьне і сваім шуканьнем у галіне тэматыкі і мастацкай формы. У гэтых адносінах асабліва цікавыя лісты У. Ластоўскага і С. Палуяна, якія, разгадаўшы артыстычную натуру М. Багдановіча, ахоўвалі яго творчасць ад вузкіх тэндэнцый, ад аднастайных і нудных настрояў і заахвочвалі яго да настойлівай і тонкай работы над мастацкаю тэхнікай, якая другім здавалася дэкадэнцтвам.

¹⁾ Другі том твораў М. Багдановіча, які падрыхтован да друку і зьмяшчае ў сабе яго артыкулы гістарычнага, грамадзкага, крытычнага характару і інш., пакуль што яшчэ знаходзіцца ў рукапісе.

Умацоўваючы сваё знаёмства з пісьменьніцкім беларускім асяродзьдзем, М. Б. разам з тым увесь час шукаў і сувязяў з рэдакцыямі і выдавецтвамі, дзе можна было-б надаць друкавааы выгляд сваёй уласнай літаратурнай прадукцыі. Па вестках А. Ю-ча вершы яго сына ўпяршыню зьявіліся ў „Нашай Ніве“ ў 1906 ці 1907 годзе (дакладна ён не памятае). Друкаваных вершаў М. А-ча за гэтыя гады мы ня ведаем. У 1907 г., сапраўды, быў надрукаваны ў „Нашай Ніве“ № 24 адзін з яго твораў, але ня вершы, а аповесьць „Музыка“. Першы-ж верш, які зьявіўся ў друку—гэта верш „Над магілай“; ён быў надрукаваны ў № 1 „Нашай Нівы“ за 1909 г.; нумар памечан 1 (14) студзеня. З „Нашай Ніваю“ М. Б. моцна зьвязваўся, пачынаючы з 1909 г., і большасьць яго вершаў і аповесьцяў надрукаваны былі менавіта ў гэтым пэрыодычным выданьні. Больш падрабязна аб яго ўдзеле ў „Нашай Ніве“ гаворыць У. Ластоўскі ў сваіх „Успамінах“. М. А. пачаў тут сваё супрацоўніцтва ў цяжкі рэакцыйны час. „Год 1909—кажа У. Ластоўскі—быў асабліва трудным у разьвіцьці беларускага адраджэньня. Рэвалюцыйны ўздым 1905-1906 г. г. астаўся недзе далёка пазза сінімі лясамі. Маладая беларуская сялянская дэмократыя, за годы наступіўшай пасля ўздыму рэакцыі, была разьбіта. Адны сядзелі ў турмах (Я. Колас, А. Бурбіс і інш.), другія былі сасланы (Прушынскі, Лёсік і іншыя), а трэція дапасоўвалі свае сілы да варункаў паднявольнага жыцьця, чацьвертыя адкрыта пайшлі ў воражы адраджэньню абоз, далучаючыся да расійскай і польскай рэакцыі“... „Склад рэдакцыі „Наша Ніва“ ў 1909 годзе быў такі: А. Уласаў, браты Іван і Антон Луцкевічы, Ядвігін Ш. (Лявіцкі), Янка Купала, В. Ластоўскі і дарыўкамі Язэп Манькоўскі (Янка Окліч) ды Чыж (Альгерд Бульба). А на пачатку лета 1909 г. прыбыў яшчэ С. Палуян“. Пры гэтым складзе рэдакцыі „Нашай Нівы“ пачаўся ўдзел Максіма Адамавіча ў гэтым выданьні. Спачатку яго супрацоўніцтва тут праходзіла ня зусім гладка. Па вестках У. Ластоўскага М. Б. упяршыню прыслаў у рэдакцыю „Нашай Нівы“ некалькі лісточкаў сваіх вершаў за сваім подпісам у пачатку 1909 г. Адносна гэтай першай прысылкі У. Ластоўскі дае наступную доведку: „Вершы для кожнага нумару „Нашай Нівы“ падбіраў Янка Купала, бо, акром Я. Коласа, Купалы і яшчэ двух трох поэтаў, 99 проц. вершаў, надсыланых у рэдакцыю, былі з дэфэктамі. Павіннасьцю Я. Купалы было папраўляць іх перад здачай у друк. Друкавалі-ж адзін-два вершы кожнага новага „поэта“, каб заахвоціць яго да пісаньня. Былі ці ня былі зроблены якія папраўкі ў вершах „Над магілай“ і „Прыдзе вясна“, я ня памятую, можа памятае гэта сам Я. Купала, але гэта былі адны з першых вершаў, надрукаваных з подпісам праўдзівага прозьвішча і імя аўтара“. Мяркуючы па тым, што першы з гэтых двух вершаў надрукаваны быў у тым нумары „Нашай Нівы“, які вышаў 1 (14) студзеня, прыходзіцца аднесьці першую прысылку вершаў М. Б-чам не к пачатку 1909 году, як паказвае Ул. Ластоўскі, а к самому канцу 1908 году. У пачатку мая месяца 1909 году М. А. прыслаў у рэдакцыю „Н. Н.“ яшчэ маленькі сшытак, у якім зьмяшчалася 8-9 вершаў. На гэты раз літаратурная прадукцыя М. Б-ча сустрэла больш суровыя адносіны: Ядвігін Ш. назваў гэты сшытак вершаў „дэкадэншчынай“. А. Уласаў прапанаваў іх здаць у „архіў“, і толькі Я. Купала, які ўгадаў у пачынаючым поэце вялікага мастака слова, знашоў магчымым надрукаваць з папраўкамі ў мове і пад псеўдонімам (згодна з устаноўленым у рэдакцыі звычайам) два вершы пад загалоўкамі „Две песьні, пераклад з Ю. Сьвятагора“ (гл. т. I, раздз. III, № 232). Сапраўды, абадва вершы з папраўкамі Я. Купалы былі надрукаваны ў „Нашай Ніве“ 1909 г. № 19; пад імі быў падпісан прыдуманым Ядвігіным Ш. псеўдо-

нім „Максім Крыніца“. Праз некалькі тыдняў М. А. прыслаў яшчэ некалькі вершаў разам з лістом, у якім выказваў пратэст супроць замены яго прозьвішча псеўдонімам. Вершы яго і ў гэты раз, як дэкадэнскія, папалі ў „архіў“ і праляжалі там да канца жніўня, калі іх адтуль выцягнуў С. Палуян, які адчуў, як і Я. Купала, вялікую здольнасць у маладым поэце. Апрача Палуяна, М. Б., як поэта, знашоў падтрыманьне ў А. Луцкевічу; потым і іншыя члены рэдакцыі, за выключэньнем толькі Ядвігіна Ш., які ўпарта паказваў на тое, што вершы Максіма Багдановіча „не для народу“, прызналі М. Б. за таленавітага поэта, і ў канцы 1909 г. ў „Нашай Ніве“ надрукаваны быў цэлы шэраг яго вершаў („Лясун“, „Край мой радзімы“, „З песьняў беларускага мужыка“, два вершы з цыкля „Вадзянік“, „На чужыне“, „Пугач“, пераклад з Гэйнэ, „Нашай Ніве“, „Разрытая магіла“, „Цемень“—гл. т. I, разьдз. I, № № 3, 7, 11, 13, 16, 18; разьдз. II, № № 94, 108, 142; разьдз. III, № № 203-8); з гэтых вершаў найбольш спадабаліся членам рэдакцыі і, так сказаць, вырашылі лёс поэты вершы „Край мой радзімы“ і з цыкля „Вадзянік“. Пасьля гэтага М. Б. робіцца ўжо сталым супрацоўнікам „Нашай Нівы“ і друкуе там свае творы ў працягу ўсяго існаваньня часопісі, г. зн. да 1914 году ўключна. Яго пасяброўску ахоўваюць за гэтыя гады, як відаць з перапіскі, спачатку С. Палуян, а пасьля яго ад'езду ў Кіеў і трагічнай сьмерці там у 1910 годзе, У. Ластоўскі; у гэтых двух сяброў малады poeta знаходзіў ня толькі крытыку свае мовы, якая звычайна пярэсцілася русізмамі, але і ацэнку сваіх поэтычных замыслаў і мастацкай тэхнікі. Праўда, нападкі на М. Б-ча былі і пасьля 1909 году, але станавіліся ўсё слабейшымі. „З кожнаю новаю прысылкаю вершаў—кажа У. Ластоўскі—у разьвіцьці яго таленту адчуваўся значны поступ,—і гэта ўсё больш і больш умацоўвала яго літаратурную рэпутацыю. У 1911 годзе М. Б. гасьцяваў улетку, як мы ўжо бачылі, у Вільне і асабіста пазнаёміўся з У. Ластоўскім, А. Луцкевічам і іншымі супрацоўнікамі „Нашай Нівы“; тут ён узбагаціў сябе новымі тэмамі з галіны беларускай старасьветчыны, якія і апрацаваў у цыкля вершаў „Старая Беларусь“; гарадзкія ўражаньні ад Вільні і лета, праведзенае ў вёсцы, паміж Вілейкаю і Менскам, далі матар'ял і для іншых вершаў. У некалькі месяцаў пасьля ад'езду з Вільні ён прыслаў рукапіс з вершамі часткова новымі, часткова ўжо раней надрукаванымі ў „Нашай Ніве“, і прасіў надрукаваць іх асобным зборнікам. Так пачалася гісторыя „Вянка“, якая цягнулася да канца 1913 году, калі, нарэшце, здабыты былі сродкі для надрукаваньня гэтага зборніка. Самы зборнік, памечаны 1913 годам, вышаў з друку, як відаць з аднаго ліста У. Ластоўскага, толькі ў пачатку 1914 году. Некаторыя падрабязнасьці аб друкаваньні зборніка Ластоўскі дае ў сваіх „Успамінах“ (гл. таксама т. I, увага да II-га разьдзелу).

Апрача „Нашай Нівы“, М. А. стараўся ўстанавіць пэўную сувязь і з іншымі беларускімі пэрыодычнымі выданьнямі. Так, напрыклад, мы бачым з яго перапіскі, што ў яго ў 1912 годзе заснавалася сувязь з „Маладой Беларуссю“, якая тады выдавалася ў Ленінградзе; прынамсі, Е. Хляпцэвіч ня раз паведамляў М. Б-ча ад рэдакцыі „Маладой Беларусі“, што прысланыя ім вершы і іншыя матар'ялы будуць надрукаваны. Але чамусьці гэта надрукаваньне не адбылося. І наогул за жыцьцё М. Б-ча ў беларускіх кругабежных выданьнях (апрача „Нашай Нівы“ і „Беларускіх Календароў“) мы не сустракаем друкаваных яго твораў. Сёе-тое потым надрукавана было ў „Гомане“ і ў „Вольнай Беларусі“, але ўжо пасьля сьмерці поэты ў 1917—20 гадох. Другая часопісь, у якой, як і ў „Нашай Ніве“, М. Б. прыветна прынялі, была „Українская жизнь“, якая выдавалася ў Маскве. У гады студэнцтва,

іменна ў 1914—1916 г. г., ён надрукаваў тут шэраг артыкулаў, пераважна крытычных, прысьвечаных украінскай літаратуры. Тут-жа надрукаваны быў і вялікі нарыс пад загалоўкам „Белорусское возрождение“, які вышаў асобнаю брашураю ў 1916 годзе. З расійскіх пэрыодычных выданняў М. А. цясьней за ўсё зышоўся з Яраслаўскім „Голосом“, але друкаваўся, апрача таго, у „Нижегородском Листке“, у часопісі „Жизнь для всех“, у часопісі „Национальные проблемы“ і іншых выданнях. Спроба яго зьмяшчаць свае творы ў некаторых буйных часопісах таго часу, напрыклад, у „Вестнике Европы“, у „Северных Записках“, у „Русских Записках“, у „Голосе Минувшего“, у „Ниве“ і інш., не прывялі да спрыяючых вынікаў. Як відаць з лістоў розных рэдакцый за студэнцкія гады, яму або адмаўлялі ў зьмяшчэньні прысланых вершаў і артыкулаў на старонках часопісі ці давалі ня пэўны адказ, які зацягваў пытаньне аб надрукаваньні. Чым вытлумачыць гэта: ці тым, што гэтыя рэдакцыі не хацелі зьмяшчаць вершаваных твораў на беларускія тэмы, ці тым, што проста не разгадалі вялікай здольнасьці ў поэце, які да таго-ж пісаў ня толькі на беларускія тэмы і ня толькі на беларускай мове,—сказаць цяжка. З выдавецтваў ён пасьпеў зыйсьціся толькі з кнігавыдавецтвам К. Ф. Некрасава, дзе былі надрукаваны яго брашурны, прысьвечаныя нарысам славянства; перапіска з кнігавыдавецтвам „Польза“ аб надрукаваньні аднае з апавесцяў Франко, перакладзенай М. Б-чам з украінскай мовы, а таксама з выдавецтвам „Парус“ аб іншых перакладах з украінскай (мусіць, вершаў) скончылася, як відаць, нічым.

Нам застаецца сказаць яшчэ некалькі слоў аб адным баку студэнцкіх гадоў М. Б—ча, менавіта аб яго асабовым жыцьці і асабістых захапленьнях, якія таксама ўвайшлі ў выглядзе групы тэм і мотываў у яго лірыку. М. Б., чалавек вельмі сьціплы, які да таго-ж мала сачыў за сваім вонкавым выглядам, асабліва за ўбраньнем, рабіў часамі некалькі нязвычайнае ўражаньне, і, як расказвае А. Д. Цітоў, мог выклікаць ухмылку надзіўленьня пры першым зьяўленьні сваім у грамадзе. Але варта яму было прыняць удзел у агульнай размове, і ўсе пераконваліся, што перад імі „адмысловы і мілы размоўца“ чалавек з „чулаю і адзыўнаю душою і з сардэчнымі адносінамі да людзей“. Паколькі ён выяўляў сябе ў гутарках і ў больш цесным дачыненьні з іншымі, ён, бязумоўна, павінен быў рабіць ня толькі прыемнае, але часамі і надзвычайнае ўражаньне. На гэтай глебе ствараліся сардэчныя адносіны да яго крэўных і сяброў і проста знаёмых, аб чым сьведчаць лісты да яго асоб яго сваяцкага кола, былых настаўнікаў, таварышоў, нават яго вучняў, з якімі ём займаўся прыватна, і іх бацькоў. Адгэтуль жа, з яго асабовага абаяньня, бяруць пачатак і некаторыя больш інтымныя яго знаёмствы і сувязі. Конкрэтна можна адзначыць два-тры выпадкі. Больш раньні выпадак такога знаёмства, якое перайшло ўцеснае сяброўства, адносіцца, паводле сьведчаньня А. Ю-ча, да 1909 г., да летняга прабываньня М. Б—ча, тады яшчэ гімназіста, у Крыме, на фэрме „Шалаш“ у ваколіцах Ялты. Тут М. Б. пазнаёміўся з аднаею дзяўчынаю М. А. К—ай, захопленай і містычна настроенай; некаторы час, жывучы ў Яраслаўлі, ён падтрымоўваў з ёю перапіску і часамі з прычыны яе поглядаў, якія выклікалі яго на размышленьні, звярочваўся з пытаньнямі да А. Ю-ча. Лісты яе да М. Б-ча памечаны 1912 годам,—такім чынам гэта сяброўства цягнулася і ў студэнцкія яго гады, калі і сама яго карэспандэнтка была ўжо слухальніцаю на Вышэйшых Жаночых Курсах. Ёй прысьвечаны верш 1909 г. „Цемень. Афярую М. А. Киц-ной“ (т. I, разьдзел I, № 18). Па думцы А. Ю—ча, да яе-ж зьвернут трыолет, напісаны на адвароце гімназічнай карткі („Я баль-

ны, бясскрыдлаты поэт“), які таксама адносіцца да 1909 году (т. I, разьдз. I, № 6). Першы верш гаворыць аб тым, што М. Б. цікавіўся настроймі М. А. К-ай, але цалкам іх ня мог успрыняць па самым характары свайго сьветаразуменьня. Другі выпадак інтымнага знаёмства, які таксама пакінуў сьлед у лірыцы М. Б.—ча, адносіцца да 1915 году, таксама да летняга прабывання на поўдні, іменна ў Старым Крыме. Тут захапленне М. Б-ча набыло больш глыбокі характар. А. Ю. называе гэты выпадак „адзіным романічным эпізодам“ жыцця свайго сына; прадмет яго захаплення ён называе Клаваю, спасылаючыся на перапіску сына. У іншых успамінах гэты выпадак таксама адзначаны. Н. Г. Агурцоў расказвае аб гэтым так: „Асабіста ад мяне ён не хаваў, што знаходзіцца ў інтымнай перапісцы з аднаёю асобаю, з якою ён пазнаёміўся ў Крыме і пакахаў. Я ня ведаў гэтай асобы і лічыў нялоўкім распытваць аб яго адносінах да гэтае асобы. Але, як мне здавалася, яго пачуцьцё было сур'ёзнае і моцна адбівалася на яго здароў'і. Адчувалася, што ён перажывае нейкі цяжкі ўнутраны крызіс“. Прыблізна ў такіх-жа рысах робіць заўвагу аб гэтым выпадку і А. Д. Цітоў: „У мінулы адкрытасьці Максім Адамавіч расказваў мне, перадаючы, як тайну, гісторыю свайго захаплення. Знаходзячыся на поўдні, ён закахаўся ў адну жанчыну, але каханьне было няроўным і няўдачным і прымусіла толькі яго нямаля хвалявацца“. З іменем Клавы захаваўся толькі адзін верш на расійскай мове (т. I, разьдзел V, № 282); зьмест яго гаворыць аб складанасьці перажытага М. А-чам пачуцьця. Трэці выпадак з асабовых захапленняў нябожчыка поэты, які адбіўся у яго лірыцы, адносіцца да жыцця яго ў Яраслаўлі: цэлы шэраг вершаў на беларускай і расійскай мове (гл. т. I, разьдз. IV і V), вершаў пяшчотных і чулых, згрупаваны каля імя „Аня“, у якім трэба бачыць, па думцы А. Ю.—ча, адну з знаёмых М. Б-ча па Яраслаўлі. Усе гэтыя выпадкі з інтымнага жыцця поэты, што ўвайшлі, як крыніца, у яго лірыку, сьцьвярджаюць выказаную яго бацькам думку, што суадносіны М. Б-ча да пачуцьця каханьня былі заўсёды надзвычайна чыстымі і нават паважлівымі. Той вобраз „Мадонны“, аб якім ён гаворыць у сваіх вершах „На вёсцы“ і „Вэроніка“ (т. I, разьдз. II, № № 183, 184) і ў раннім апавяданьні „Мадонны“ (т. I, разьдз. VII), быў відавочна не выпадковым стварэньнем яго фантазіі, а сапраўдным выяўленьнем уласцівых яму адносін да жанчыны і да пачуцьця каханьня.

VI

Жыцьцё ў Менску (1916—1917). Другая паездка на радзіму. Служба ў Менску. Грамадзкая дзейнасьць, грамадзкія сувязі і знаёмствы. Літаратурная дзейнасьць. Стан здароўя. Апошняя паездка ў Крым. Апошнія дні жыцця ў Ялце.

У пачатку восені 1916 г. М. А. здаў апошнія залікі па Ліцэі і ў верасьні таго-ж году паехаў у Менск, сказаўшы бацьку, што едзе на пэўнае месца. А. Ю. адпусціў сына, хвароба якога ўсё больш і больш разьвівалася, з трывожным пачуцьцём, але ён ведаў, што М. Б. едзе працаваць на карысьць радзімы, якая была „цэнтрам яго цягаценьня“, і дзеля гэтага ўтрымоўваць яго ня мог. Некаторыя дадзеныя аб гэтым апошнім эпізодзе жыцця М. Б. мы чэрпаем ужо не з успамінаў бацькі, які, заняты ў гэты час вялікаю работаю па службе, ня мог пільна сачыць за жыцьцём і дзейнасьцю сына, а з успамінаў тых блізкіх М. Б-чу асоб, з якімі ён падтрымоўваў цесную сувязь у Менску. Я разумею А. Смоліча і Зьм. Бядулю, у якіх і атрыманы весткі, якія ніжэй падаюцца.

Прыехаўшы ў Менск у канцы верасня ці ў пачатку месяца, М. Б. пасяліўся ў кватэры Зьмітрака Бядулі на Ўборках па Мала-Георгіеўскай (цяпер вул. Таўстога) вул., д. № 12, кв. 4. Асобнага пакою ў кватэры ў яго ня было; ён жыў у адным пакоі разам з поэтам Бядулей. У гэтай кватэры ён пражыў бяз выезду да ад'езду ў Ялту. Пасьля прыезду ў Менск ён адразу быў прыняты на службу ў Губэрскі Прадавольствены Камітэт сакратаром Камітэту. На гэта месца яго раіў старшыні камітэту Р. Скірмунту А. Уласаў. Апрача службы, ён быў членам Беларускага Камітэту дапамогі яхвярам вайны і разам з іншымі членамі гэтага камітэту арганізоўваў гурткі моладзі, якім стараўся надаць грамадзка-асьветны і нацыянальна-рэвалюцыйны характар; для гурткоў ён выпрацаваў програму; на сходах аднаго гуртка, якія адбываліся на Залатой Горцы, ён рабіў невялікія даклады і чытаў вершы. Жывучы ў Менску ён падтрымліваў сувязь з беларускімі культурнымі дзеячамі і пісьменьнікамі, якія жылі тады ў Менску: добра ведаў А. Уласава; быў знаёмы з В. Лявіцкаю, з якою яшчэ раней вёў перапіску; бываў у сям'і Сівіцкіх; сябраваў з паэтам Бядуляю, у якога жыў; блізка сышоўся з А. Смолічам, у якога некалькі разоў быў і чытаў свае новыя творы. За гэтыя месяцы М. Б. не прыпыняў свае літаратурнай працы. Ён працаваў урыўкамі на службе і вечарамі дома і ў Пушкінскай бібліятэцы, дзе праседжваў часамі да 2-х-3-х гадзін ночы. Ён працаваў над тэорыяй поэзіі, пісаў артыкулы і вершы. Пераважны ўхіл яго літаратурнай работы за гэты час — мастацка-фольклёрыстычны: артыкулы аб народнай поэзіі і вершы народна-поэтычнага складу; апрача таго, ён перакладаў з чужаземных моў. За гэты час былі, як відаць, напісаны ім такія вершы, як „Страцім-лебедзь“, „У Максіма на кашулі“ „Пагоня“; але магчыма, што чарнавікі гэтых вершаў ён прывёз з сабою з Яраслаўля. Апрача таго, у гэты час М. Б. разам з А. Смолічам і Л. Сівіцкаю, якая была сакратаром Беларускага Камітэту дапамогі ахвярам вайны, задумаў скласьці літаратурную хрэстаматыю для старэйшых груп пачатковай школы. М. Б. склаў для хрэстаматыі програму, выпאўненьне якой разьмеркавана было паміж удзельнікамі працы. Хрэстаматыя не склалася з прычыны выезду з Менску М. Б.—ча і з прычыны немагчымасьці яе выдаць; але спэцыяльна для гэтай хрэстаматыі М. Б. напісаў нарыс „Городок“ (т. I, разьдз. VII) і іншыя культурна-гістарычныя нарысы.

Між тым хвароба М. Б.—ча разьвівалася. Ён кашляў цэлымі начамі. Зьмітраку Бядулі, разам з якім ён жыў, і яго сёстрам прыходзілася даглядаць хворага, што лажылася на іх вялікім цяжарам. М. Б. гэта бачыў, але супакойваў іх тым, што ў яго ня сухоты і што ён скоро ачуняе. Сам ён мала клапаціўся аб сваім здароўі,—таксама як і наогул аб сваім дабрабыце. Ня гледзячы на хваробу, ён і далей працаваў ня толькі днём, але і ноччу; працаваў у гарачцы, пры высокай тэмпературы 38—39°. У такім менавіта стане, паводле сьведчаньня А. Смоліча, быў ім напісаны ў час службы верш „Пагоня“. Расказваючы аб гэтым за абёдамі А. Смолічу, poeta дадаў: „У гарачцы пішацца лёгка“.

Аднак, хвароба поэта ўступіла ў такую фазу, пры якой працаваць далей было нельга. Яму далі водпуск і грашовую дапамогу для таго, каб ён ехаў у Крым. У лютым месяцы 1917 г. ён паведаміў бацьку, што зьбіраецца ў Крым на два месяцы. Бацька меў замер з ім зьехаць у Сымфэропаль, куды ён якраз быў пераведзены на службу. М. Б. выехаў з Менску ў канцы лютага, але ў Сымфэропаль бацькі не знашоў, бо той, захоплены ў Яраслаўлі лютаўскаю рэвалюцыяй, сваечасова ня мог выехаць і прыбыў у Сімфэропаль, калі М. Б. ужо пераехаў у Ялту. У Ялце ён, пасьля доўгіх шуканьняў кватэры,

пасяліўся на Мікалаеўскай вуліцы, дом № 8, у даволі нізкім месцы, недалёка ад мора, што для слабагрудага мала падыходзіла; пакой быў з асобнымі ўсходамі, ізаляваны, мала даступны для дагляду хворага; з харчаваньнем М. Б. уладзіўся таксама няўдала. Спачатку ён пісаў бацьку ў Сымфэропаль даволі супакойлівыя лісты, але потым перапіска спынілася: у пачатку мая месяца бацька не атрымаў адказу на два свае лісты і, заняты службаю, не паспеў даведацца аб сыне. А сын у гэты час дажываў апошнія дні. Ён увесь час быў на нагах і нават сам хадзіў па харчы. Але за тыдзень да сьмерці, калі моцна пашла праз горла кроў, ён зьлёг у пасыцель.

Ён памёр 25-га (12-га ст. ст.) мая 1917 г. ў адзіноце, і пахаваны на ялцінскім могільніку недалёка ад Мікалаеўскай вуліцы, дзе жыў перад сьмерцю. Бацька ўведаў аб горы, якое яго агарнула, толькі на чацьверты дзень пасля сьмерці сына. Уміраючы, сын ня даў кватэрнай гаспадыне адрасу бацькі, ня хочучы яго трывожыць; яна знашла ў паперах нябожчыка яраслаўскі адрас бацькі і тэлеграфавала ў Яраслаў.

Апошнія вершаваныя накіды, напісаныя поэтам слабеючай рукою (гл. т. I, разьдзел I, № № 87, 88, 89), гавораць ня толькі аб тым, што ён разумеў набліжэньне сьмерці, але і аб тым, што, уміраючы, ён таксама любіў жыцьцё ў яго невянуўшым характэве. Апошняя яго прозаічная праца, за якую застала яго сьмерць, была праца над складаньнем беларускага лемантара. Нясупыннае служэньне радзіме ўваходзіла ў яго праграму характава жыцьця.

(Працяг будзе).